

הרקע להקמת הרבנות הראשית ארגונה, ביסוסה ופעילותה עד הקמת המדינה

מאת

הרב שמואל כ"ץ

הרבנות הראשית לא קמה באקראי, אירועים ונסיבות מדיניות, פוליטיות וחברתיות הביאו להקמתה, נפרטם להלן¹:

א. השלטון הבריטי

בריטניה, שכבשה את ארץ-ישראל מידי תורכיה בראשית שנת תרע"ח (1917), עם סיום מלחמת העולם הראשונה, המשיכה את מסורת השלטון העות'מאני – הגדרת תושבי הארץ על פי העדה הדתית אליה הם השתייכו [המילת], והענקת סמכויות שיפוט לרשויות הדת של אותה עדה, בעיקר בדיני המעמד האישי. לשם כך היה צריך למסד את ההנהגה הדתית של העדה, כדי שהיא תייצג אותה בפני נציגי השלטון הבריטי ותארגן את מתן השירותים הדתיים המיוחדים לה. כאן עמדו ממשלת המנדט ונציגי היישוב היהודי בפני חלל ריק, שהקל על עיצובה מחדש של ההנהגה הדתית היהודית בארץ.

¹. ראה: א', מורגנשטרן, הרבנות הראשית לארץ ישראל - ייסודה וארגונה (להלן: הרבנות הראשית), ירושלים-נתניה תשל"ג; מ' פרידמן, 'הרבנות הראשית כהנהגה דתית - בעיות יסוד', סקירה חודשית (להלן: סקירה), 12 (1979), עמ' 37-44; הנ"ל, 'הרבנות הראשית-דילמה ללא פתרון', מדינה וממשל (להלן: מדינה), כרך א, 3 (אביב תשל"ב), עמ' 118-128; הנ"ל, חברה ודת-האורטודוקסיה הלא-ציונית בארץ-ישראל (להלן: חברה ודת), ירושלים תשל"ח; מ"מ פרוש, בתוך החומות, ירושלים תש"ח; י' קולת, 'דת חברה ומדינה בתקופת הבית הלאומי', בתוך: ש' אלמוג ועוד (עורכים), ציונות ודת, ירושלים תשנ"ד, עמ' 340-353.

הרב שמואל כ"ץ

לקראת סיום השלטון העות'מאני בארץ, הלך ונחלש מעמדו של ה"חכם באשי". ה"חכם באשי" נבחר לתפקיד חשוב זה רק על ידי רבני ירושלים ונכבדי העיר בני העדות הספרדיות השונות, והוא היה כפוף ל"חכם באשי" שישב בקושטא. על פי המלצת האחרון הוא קיבל מהשולטן התורכי כתב זכויות [פירמן] כמנהיג הדתי-פוליטי של העדה היהודית בארץ-ישראל. ה"חכם באשי", שנשא גם את התואר "ראשון לציון", היה הסמכות העליונה בתחום הדתי – כמכריע בענייני איסור והיתר, נישואין וגירושין; וכן בתחום הכלכלי – כאחראי על גביית מסי העדה, הטלת מסים מיוחדים לצורך הקהל והחרמת עזבונות של יהודים שנותרו ללא רישום.²

בתקופה זו, היו ברשות העדה הספרדית רק חלק קטן ממוקדי הכוח הכלכליים בירושלים. בני העדה האשכנזית סירבו לקבל את סמכותו הבלעדית של ה"חכם באשי", הואיל והם היו הרוב בירושלים ובארץ כולה, לאחר גידול העלייה מאירופה. כוחם הכלכלי הלך והתעצם, כי רוב כספי ה"חלוקה" הגיע לידיהם, בנוסף לפטור שהיה להם מהחזרת חובות כספיים לשלטון העות'מאני [רוב האשכנזים לא היו נתינים עות'מאנים], כך הם יכלו לשלוט ברוב מוסדות הציבור בירושלים.³ מאז פטירתו של ה"חכם באשי" הנערץ, הרב יעקב שאול אלישר, בכ"ח בתמוז תרס"ו (1906),⁴ בגלל חילוקי דעות בתוך העדה הספרדית, לא היה "חכם באשי" רשמי אלא רק ממלאי מקום. דבר זה פגע קשות ביוקרת המשרה ובאחדות העדה הספרדית. משנת תרע"ה (1915), נשא במשרה זו הרב נסים

² על משרה זו, ראה: מ"ד גאון, 'לתולדות התואר 'הראשון לציון', מזרח ומערב, ב (תרפ"ח-ט), עמ' 29-36; א' אלמליח, הראשונים לציון, ירושלים תשל"א, עמ' 3-19; י' ברנאי, 'מעמדה של הרבנות הכוללת בירושלים בתקופה העות'מאנית', קתדרה, 13 (תשרי תשמ"ז), עמ' 47-69; א' הלוי, 'הקמת מוסד החכם באשי באמפריה העות'מאנית והתפתחותו בשנות 1835-1865', פעמים, 55 (תשנ"ג), עמ' 38-56; י' אלעזר, נשיאים בישראל- הראשונים לציון, ירושלים תשנ"ג, עמ' 3-7.

³ מ' אליאב, ארץ-ישראל ויישובה במאה הי"ט 1777-1917 (להלן: ארץ-ישראל), ירושלים 1978, עמ' 145-147; מ' פרדימן, סקירה, עמ' 37-38.

⁴ ראה עליו: ג' אפרת, משפחת אלישר בתוככי ירושלים (להלן: משפחת אלישר), ירושלים תשל"ה; י' שרעבי, "החכם באשי" הרב יעקב שאול אלישר, שרגא, ב, ירושלים תשמ"ה, עמ' 91-114. וראה עוד לעיל, הערה 2.

הרקע להקמת הרבנות הראשית

דנון, שלא זכה להכרה ולשיתוף פעולה אפילו מצד מנהיגי ובני עדתו הספרדית⁵. גם לרבה האשכנזי של ירושלים במשך שנים רבות, הרב שמואל סלנט, שנפטר בכ"ט באב תרס"ט (1909), לא נמצא מחליף בעל שיעור קומה, שיכל לעמוד בראש העדה ולייצגה בפני השלטונות. דבר זה בלט במיוחד, כאשר הגנרל הבריטי, א' אלנבי, נכנס במצעד ניצחון בשערי העיר העתיקה, בכ"ד בכסלו תרע"ח (1917). לא היה רב או גוף ציבורי מוסמך שיקבל את פניו בשם יהודי העיר. באותם הימים לא הייתה בירושלים רבנות מוסמכת וכתובת רשמית, אליה ניתן היה לפנות בענייני דת והלכה⁶.

היהודים לחצו על ממשלת המנדט להעביר לסמכות בתי הדין הדתיים שלהם, תחומי משפט בעלי השפעה כלכלית וציבורית – כירושות, אפטרופסות והקדשות – שהיו מסורים בזמן השלטון העות'מאני רק בידי בית-הדין הדתי המוסלמי. ממשלת המנדט הסכימה לכך, אך זאת בתנאי שתקום מערכת שיפוט דתית מודרנית עבור כל האוכלוסייה היהודית – בה ישתתפו כל רבני הארץ אשכנזים וספרדים – שתבטיח אפשרות ערעור על פסקי הדין [כלומר: הקמת בית דין לערעורים], זכות ירושה

⁵. ראה על כך: נ' אפרתי, שם, עמ' 243-254; הנ"ל, העדה הספרדית בירושלים ת"ר-תרע"ז 1840-1917, ירושלים תש"ס, עמ' 11-14; א' חיים, 'היחסים בין הרבנים הראשיים הספרדים לבין ועד עדת הספרדים בירושלים בתקופת השלטון הבריטי', קתדרה, 16 (תמוז תש"ס), עמ' 93-108; הנ"ל, 'החכם באשי של קושטא ומלחמת הרבנים בירושלים', פעמים, 37 (תשמ"ו), עמ' 95-122; הנ"ל, 'ייחוד והשתלבות הנהגת הספרדים בירושלים בתקופת שלטון הבריטים תרע"ח-תש"ח (להלן: ייחוד והשתלבות)', ירושלים תש"ס, עמ' 15, 160-163; י' יהושע, "הפליטו" (הריב) על כס הרבנות הספרדית שהועזר ופילג את העדה בראשית המאה, במערכה, 185 (סיון תשל"ו), עמ' 14-16.

⁶. ראה: ש' דביר, 'לקורות הרבנות בירושלים', בשעריך, 1 (תשרי תשכ"ט), עמ' 17; י' גרוס, ירושלים תרע"ח 1917/8 - חורבן, נס וגאולה, ירושלים תשנ"ג, עמ' 323-325. על פי בקשת הרב סלנט מילא את מקומו הרב א"ד רבינוביץ-תאומים [האדר"ת, חותנו של הרב קוק] בשנים תרס"א-תרס"ה (1901-1905). לאחר פטירתו, קיבל את התפקיד רבה של מוסקבה, הרב ח' ברלין [בנו של הנצי"ב], הוא תפקד ללא כתב רבנות ומשכורת בשנים תרס"ט - תרע"ג (1909-1912), ראה: נ"ג ברודר, בתוך: איש ירושלים - קורות הרבנות הירושלמית האשכנזית במאה השנים האחרונות, ירושלים תרצ"ח, עמ' 49-58. וראה עוד: מ"מ פורוש (לעיל, הערה 1); מ' פרדימן, 'המאבק על דמות הישיבות והרבנות בירושלים בשנה הראשונה של הכיבוש הבריטי', הציונות, ב (תשל"א), עמ' 105-118; הנ"ל, 'מבנה הנהגת הציבור והרבנות בישוב הישן האשכנזי בשלהי השלטון העות'מאני', פרקים בתולדות הישוב היהודי בירושלים, ירושלים תשל"ג, עמ' 273-288; ר"מ הכהן, 'חיי הקהילה ודת בירושלים במאה וחמישים השנים האחרונות', הארץ הטובה, ירושלים תשמ"ב, עמ' 214-255.

הרב שמואל כ"ץ

לבת, שיפוט בעל דין שלא בפניו [אם הוא יסרב להופיע בפני בית הדין], ועוד. מערכת כזו יכלה לקום רק במסגרת הנהגה דתית-רבנית חדשה, שתכלול את כל יהודי ארץ-ישראל.

נקודה חשובה נוספת שהשפיעה על הקמת הרבנות הראשית בעתיד הייתה – המעבר ממשטר צבאי לשלטון אזרחי, שבראשו עמד נציב עליון. הנציב העליון הראשון בארץ-ישראל, הרברט סמואל, שנכנס לתפקידו בט"ו בתמוז תר"פ (1920), ראה בשאלת הכנסת סדר בעניינים הדתיים ובמשפט הדתי של העדות השונות, את אחת הבעיות הדחופות שיש לפתור בהקדם. הוא מצא בירושלים בתי דין יהודים רבים, מוגבלים בסמכותם, ירודים בהשפעתם שבקושי קיימו את עצמם כלכלית. הוא ניגש להקמת רשות דתית עליונה לעדה היהודית, תוך הכנסת סדר בבתי הדין הרבניים והגדרת סמכותם.⁷ לצורך זה הוא מינה, בכ"ד באלול תר"פ (1920), ועדת חקירה מיוחדת, בראשה עמד היועץ המשפטי של ממשלת המנדט, נורמן בנטוויץ', שבדקה בעיקר את מעמדו של ה"חכם באשי" – לאור השינויים החברתיים והפוליטיים שאירעו בארץ. הועדה קיבלה את דעת רוב העדים שהופיעו בפניה, רבנים ועסקנים מכל העדות – לבטל משרה זו, לה התנגדו בעיקר האשכנזים, וגם ההנהגה הציונית ששאפה להקים בארץ רשות דתית עליונה בעלת אופי דמוקרטי אך עם סמכויות בענייני דת בלבד. הספרדים ביקשו בשלב הראשון להשאיר בידם את משרת ה"חכם באשי" המסורתית, כך שבארץ-ישראל יהיה רב ראשי אחד בן עדתם, וזאת, כעמדת כוח אחרונה. אך כאשר הם ראו, שחברי הועדה נוטים לתמוך ברב א"י קוק כרב ראשי מצד האשכנזים, ואם הם יתנגדו לכך יבוטלו הבחירות, הם הסכימו להתפשר ולקבל את מסקנות הועדה כדי לשמור על אחדות העם ושלמותו. מסקנות הועדה היו:

- א. יש להקים רבנות ראשית לארץ-ישראל, שתורכב מ-6 רבנים גדולי תורה בעלי סמכות, 3 אשכנזים ו-3 ספרדים, אליהם יצטרפו 3 חברים, שאינם רבנים, כדי לסייע לה בעניינים ארגוניים.
- ב. בראש הרבנות הראשית יעמדו 2 רבנים ראשיים, שישאו בתואר "רב ראשי", אחד אשכנזי והשני ספרדי שימשיך להשתמש בתואר המסורתי "ראשון לציון". שוויון זה היה כורח המציאות

⁷ מ' אטיאש, כנסת ישראל בארץ-ישראל ייסודה וארגונה, ירושלים תש"ד, עמ' 88-89.

הרקע להקמת הרבנות הראשית

לאור הניגודים הדתיים והחברתיים העמוקים שהיו בין שתי העדות, בגלל מסורות שונות שהתפתחו בגלות. בנוסף לכך, היה חשש שבני העדה הספרדית, שאבדו משרה כה חשובה ויוקרתית, לא יצטרפו לארגון מוסדות היישוב אם הם לא יקבלו נציגות שווה בהנהגה הדתית העליונה, וכך יגדל הקיטוב בין האשכנזים לספרדים.

ג. הארגון של הבחירות למועצת הרבנות הראשית, ישאר בידי הקהילה היהודית. הגוף הבוחר את המועצה יורכב מ- $\frac{2}{3}$ רבנים ו- $\frac{1}{3}$ נציגי הקהילות, כדרישת הרבנים, שאיימו להחרים את כינוס הגוף הבוחר אם לא יהיה להם את הרוב הנ"ל בגוף זה⁸.

כאשר קמה הרבנות הראשית [ראה להלן – סעיף ג], היא הייתה המוסד היהודי הראשון בארץ שהוכר רשמית על ידי ממשלת המנדט, כפי שהדבר עוגן בחוקת ארץ-ישראל, "דבר המלך במועצתו" משנת תרפ"ב (1922), וזאת, עוד לפני שהוקם הארגון הלאומי של כלל היישוב, ומבלי שהיא תשנה במשהו מההלכה כדרישת חוגים מסוימים בארץ. על פי חוק זה הוכרו מועצת הרבנות הראשית ובתי הדין שאושרו על ידה, כבתי דין בעלי תוקף ממשלתי, להם ניתנה סמכות בלעדית לדון בענייני נישואין, גירושין, מזונות, אישור צואות, ועוד. אך במשך השנים סמכויות אלו קוצצו [ראה להלן – סעיף ד]. ההכרה ברבנות הראשית נבעה מראיית ממשלת המנדט את היישוב היהודי קודם כל כעדה דתית, מה עוד, שמוסד דתי היה לפני כן גם לערבים ולא היה צורך לפצותם על הקמת מוסד דתי עליון ליהודים. בנתינת מעמד לעדות הדתיות בארץ – היהודית והמוסלמית – ניסתה ממשלת המנדט גם להחליש את עוצמת הסכסוך הלאומי היהודי-ערבי בארץ-ישראל⁹.

ב. החברה החרדית ועולם הרבנות בירושלים

⁸. הארכיון הציוני המרכזי, J1-191; מ' אטיאש, שם; א' מורגנשטרן, הרבנות הראשית, עמ' 66-75; מ' פרדימן, סקירה, עמ' 38-39; א' חיים, 'הספרדים ומוסדות היישוב בשנות תר"פ - תרפ"ה', פעמים, 21 (תשמ"ה), עמ' 102-107; הנ"ל, ייחוד והשתלבות, עמ' 66-67.

⁹. על העדות הדתיות, ראה: ד' צמחוני, 'ממשלת המנדט ומעמד העדות הדתיות בארץ-ישראל', קתדרה, 80 (תמוז תשנ"ו), עמ' 150-174. הנציב העליון, ה' סמואל, ציין, שגולת הכותרת של פעילותו בארץ הייתה - כינון הרבנות הראשית, על פי רש"א שזורי, שנה בשנה, תשכ"ו, עמ' 319.

הרב שמואל כ"ץ

גורם נוסף, רב חשיבות, שהוביל להקמתה של הרבנות הראשית היה – מצבה העגום של החברה החרדית בירושלים. נציגי השלטון הבריטי מצאו בירושלים עדה אשכנזית מפוצלת לעשרות כוללים – של פרושים וחסידים – שהתארגנו על פי ארצות המוצא של חבריהם. כוללים אלו היו נתונים תחת חסות "הועד הכללי-כנסת ישראל", שהוקם כבר בשנת תרכ"ו (1866). ועד זה דאג לצורכי העדה, ייצגה כלפי השלטון העות'מאני, מינה את רבה האשכנזי של ירושלים, ושלם את המשכורת של חברי בתי הדין האשכנזיים¹⁰. מקור המחייבה העיקרי של כוללים אלו בא מכספי ה"חלוקה", שהגיעו מתרומות היהודים באותם ארצות מוצא. בעקבות מלחמת העולם הראשונה פסק מקור זה, בשל כך ירד "הועד הכללי" מכוחו וממעמדו¹¹. בנוסף לכך, מתח רב בעיר בין העדות השונות – אשכנזים, ספרדים, מערביים ועוד. דבר זה הקשה על המאבק למען האינטרסים המשותפים לכל היישוב היהודי בפני ממשלת המנדט¹².

כפי שציינו לעיל, לא הייתה דמות רבנית מרכזית ובעלת יוקרה ביישוב היהודי, שיכלה לעמוד בראש העדה היהודית ולייצגה כראוי בפני ממשלת המנדט. ה"יישוב הישן" החרדי, שהסתגר ברובו בעיר העתיקה ושמר על אורח חייו המסורתי, התקשה לבוא במגע עם היהדות המודרנית, כך מוסדותיו אבדו מכוחם והשפעתם. תהליך החילון שהחל בסוף המאה ה-י"ט, פגע גם ביישוב. מעמדו של הממסד הרבני, שנשען על המוסדות המסורתיים והשיבות, התערער, לעומת התנועה הציונית, שהחלה להוות כוח כלכלי ופוליטי חזק בארץ. הממסד הציוני ניסה לעצב מחדש את חיי הציבור בארץ, ולבסס חברה מאוחדת, דמוקרטית ומודרנית על בסיס כלכלה יצרנית עצמאית. דבר

¹⁰ על הכוללים השונים, ראה: מ' אליאב, ארץ-ישראל, עמ' 129-135; י' בן אריה, עיר בראי תקופה: ירושלים במאה התשע עשרה, ירושלים תשל"ז, עמ' 331-333.

¹¹ על ה"חלוקה", ראה: א"מ לונץ, 'חלוקה: מקורה, קורותיה, השתלשלותה וסדריה', ירושלים, ז' (תרס"ט), עמ' 40-52; 181-201; ט' (תרע"א), עמ' 1-62, 187-213; מ' אליאב, ארץ-ישראל, עמ' 125-143; י' קניאל, המשך ותמורה: היישוב היהודי והיישוב החדש בתקופת העלייה הראשונה והשניה (להלן: המשך ותמורה), ירושלים תשמ"ב, עמ' 60-101.

¹² על העדות השונות בעיר, ראה: נ' אפרתי (לעיל, הערה 4), עמ' 145-150; מ' אליאב, ארץ-ישראל, עמ' 156-161; י' קניאל, 'מאבק אירגוניים וכלכליים בין העדות בירושלים במאה ה-י"ט', פרקים בתולדות היישוב היהודי בירושלים, ב, ירושלים תשל"ו, עמ' 97-126; הנ"ל, 'היחסים החברתיים בין האשכנזים והספרדים בירושלים במאה ה-י"ט', מחקרים בתולדות היישוב, יג (תשל"ה), עמ' 47-65.

הרקע להקמת הרבנות הראשית

זה עמד בניגוד גמור להשקפת עולמם של בני ה"יישוב הישן" ורבניו, שלא קיבלו את רעיון אחדות היישוב על בסיס ציוני, ולא את האחדות הקהילתית, שחייבה שיתוף פעולה עם הציבור הלא דתי. הרבנים חשדו וחששו שמא שאיפת הציונות תביא לסגירת הישיבות, תפגע בלימוד התורה, בסמכות ובמעמד הרבנים ותוביל להקמת חברה חילונית בארץ כולה. הם התקוממו כנגד שאיפת חוגים רחבים בציבוריות היהודית בארץ-ישראל, שהרבנים יתאימו את ההלכה ל"רוח הזמן", וזאת מהחשש מפני רפורמה ושינויים במסורת היהודית עתיקת היום¹³. כהוכחה לכך ניתן היה לראות ב"בית משפט השלום העברי", שהוקם בשנת תרס"ט (1909) ביוזמת המשרד הארצישראלי ביפו. מספר אנשי ציבור ועסקנים לא דתיים, במסווה של לאומיות, רצו לנתק את המשפט מבסיסו הדתי-הלכתי ולהעבירו לאפיק לא דתי. לדעתם, הרבנים – מוסמכים לדון רק באיסור והיתר; ובתי משפט השלום – ידונו בדיני ממונות. הייתה בכך פגיעה קשה בסמכות בתי הדין הרבניים והסגת גבולם¹⁴.

מיעוט מרבני ה"יישוב הישן", הקנאים שבהם, התרכזו סביב "כולל שומרי החומות" של יוצאי הונגריה, שבראשו עמד הרב י"ח זוננפלד. רבנים אלו התנגדו לכל שינוי וחידוש, לכן הם יתנגדו בבוא העת גם להקמת מוסד חדש - הרבנות הראשית - כפי שנבאר בהמשך¹⁵. אך היו רבנים מתונים, כגון: הרב צ"פ פראנק חבר בית הדין של הפרושים, הרב י"מ טוקצ'נסקי, הרב י"מ חרל"פ ועוד, שסברו ונהגו אחרת. הם הבינו, שאסור לרבנים להתנתק מ"היישוב החדש", למרות שהוא היה ברובו

¹³ על ה"יישוב הישן" וישיבותיו, ראה: י' ברטל, "יישוב ישן ויישוב חדש" - הדימוי והמציאות, קתדרה, 2 (תשל"ז), עמ' 3-19; מ' פרדימן, "ישיבות היישוב הישן בשלהי התקופה העות'מאנית-מוסדות או בתי אולפנא", פרקים בתולדות החברה היהודית בימי הביניים ובזמן החדש, ירושלים 1980, עמ' 369-379; הנ"ל, 'מבנה הנהגת הציבור', (לעיל, הערה 6); הנ"ל, חברה ודת; הנ"ל, סקירה, עמ' 39-41; י' קניאל, המשך ותמורה; הנ"ל, קתדרה, 6 (טבת תשל"ח), עמ' 3-19; הנ"ל, במעבר, ירושלים תש"ס; א"ר מלאכי, פרקים בתולדות היישוב הישן, תל-אביב תשל"א; י' רודיק, חיים של יצירה: ישיבת "מרכז הרב" לדורותיה, ירושלים תשנ"ט, עמ' 13-33; י' שלמון, 'החינוך האשכנזי בארץ-ישראל בין "ישן" ל"חדש" (1840-1906)', שלם, ו, ירושלים תשנ"ב, עמ' 282-301.

¹⁴ ראה על כך: רמ"צ נריה, חיי הרא"ה, תל-אביב תשמ"ג, עמ' קנ-קנט; מ' פרדימן, חברה ודת, עמ' 75, 116; הנ"ל, סקירה, עמ' 41; פ' דייקן, תולדות משפט השלום העברי, (חמ"ד) תשכ"ד; ב' אליאב (עורך), היישוב בימי הבית הלאומי, ירושלים 1979, עמ' 227-232; מ' אלון, המשפט העברי, ג, ירושלים תשנ"ח, עמ' 1333-1337.

¹⁵ על הקנאים וכולל זה, ראה: מ' אליאב, ארץ-ישראל, עמ' 135; י' בן אריה (לעיל, הערה 10), עמ' 331-336; י' קניאל, המשך ותמורה, עמ' 190-196, 245; ש' הלוי, פרקים בתולדות ירושלים בזמן החדש, ירושלים תשמ"א, עמ' 227-254.

הרב שמואל כ"ץ

לא דתי, אלא עליהם להשתתף בתהליך בניית ה"בית הלאומי", כי רק כך ניתן יהיה להשפיע על מעמדה של דת ישראל בחברה החדשה ההולכת ומתפתחת בארץ-ישראל. התמורות החברתיות והכלכליות שהתרחשו בארץ בעקבות הצהרת בלפור והכיבוש הבריטי, הביאו את הרבנים האלו למסקנה – שאם הם לא יאבקו על סמכות הממסד הרבני ומעמד הרבנים במסגרת מוסדות היישוב המתעצבים לנגד עיניהם, דבר החייב להיות מעוגן באופן רשמי במסגרת החוק, הם עלולים לאבד כל מעמד והשפעה, ולכך היו גם השלכות כלכליות. מסיבות אלו, אותם רבנים יתמכו בבוא העת בהקמת הרבנות הראשית.

עם סיום מלחמת העולם הראשונה, שגרמה לפגיעה כלכלית קשה בבתי הדין ובמוסדות ה"יישוב הישן", עמד ציבור זה בפני בעיית קשות שדרשו את פתרון ברוח התורה. לצורך זה התאחדו רבני ירושלים כדי להקים ארגון, כמוהו טרם קם בעיר, בו ייוצגו כל החוגים, הזרמים והעדות. רוב רבני ודייני ירושלים התכנסו, בכ' בניסן תרע"ח (1918), והקימו את **"ועד הרבנים המאוחד בירושלים"**, כהנהגה הדתית של העיר, נשיאו היה זקן רבני האשכנזים, הרב י"י דיסקין. ב"ועד" פעלו במשותף רבנים אשכנזים וספרדים, אך השליטה בו היתה בידי האשכנזים. "ועד" זה לא האריך ימים והתפזר לאחר חודשיים, בכ"ג בסיון, בעיקר בגלל מחלוקת בין הרבנים האשכנזים בשאלת היחס לציונות והצורך לשתף פעולה עם "ועד הצירים" [ראה להלן] ועם "ועד העיר" בו ישבו יחדיו נציגי הציבור הדתי והלא דתי בעיר, כפי שנבאר להלן. היה זה הניסיון הראשון והאחרון לכונן רבנות מאוחדת בהשתתפות כל הגורמים הדתיים והעדהיים בעיר¹⁶. בעיות ציבוריות חשובות עמדו על הפרק, ולא הייתה רבנות מוסכמת שאלהיה היה ניתן לפנות כדי שתדון ותכריע בהן, ושתטפל בענייני דת והלכה הנוגעים לחיי היום יום.

ניסיון נוסף לשקם את עולם הרבנות, נעשה על ידי ד"ר ח' וייצמן, שהגיע לירושלים בכ"ח בניסן תרע"ח (1918), בראש "ועד הצירים" [תפקיד ה"ועד" היה לייעץ לממשלת המנדט, ולסייע בפתרון הבעיות של היישוב היהודי בארץ]. הוא ניסה לארגן את המוסדות בעיר תחת הנהגה אחת,

¹⁶. מ' פרוש (לעיל, הערה 1), עמ' 214-217; מ' בלוי, על חומותיו, ירושלים תש"ו, עמ' פט; ש' דביר (לעיל, הערה 6).

הרקע להקמת הרבנות הראשית

שתזכה לתמיכה מהתנועה הציונית. שאיפתו הייתה לצרף לכך גם את עולם הרבנות המפוצל בירושלים, בין השאר על ידי סיוע כלכלי לשיבות בירושלים, שהיו במצב חומרי ורוחני קשה ביותר. לדעתו, היה צורך להכניס תיקונים וסדר בפעילות הרבנות כמקובל במשפט המודרני. בהגיע וייצמן לעיר הוא לא מצא אישיות רבנית מרכזית המקובלת על כל החוגים שתוכל לבצע זאת, לכן הוא חשב להקים מועצת רבנים מעין "ועד רבני עליון". לשם כך הוא נפגש, בב' בסיון, עם 35 מרבני העיר, שלא נרתעו מאיומי הרבנים הקנאים, והציע להם להקים ולממן משרד רבנות מאוחד. באמצעות מפעל זה הוא חשב, מחד גיסא לשלב חוגים דתיים בחיי היישוב, ומאידך גיסא הציונות תקבל כך לגיטימציה מהממסד הדתי. חברי שני בתי הדין בעיר – הפרושים והחסידים – הסכימו להצעה זו בשל מצבם הכלכלי הקשה, והאפשרות לקיום מוסדות התורה בעיר¹⁷. יחד עם **"ועד העיר ליהודי ירושלים"**, שנבחר בסוף חודש אדר באותה שנה בעזרת הממסד הציוני, לאחר מאבק קשה בתוך הקהילה היהודית¹⁸, ניסה וייצמן להגשים את תוכניתו, אך בשל חילוקי דעות בתוך הממסד הרבני הוא לא הצליח בכך, תחושת כישלון ליוותה אותו עם עזיבתו את הארץ.

המצב הכלכלי הקשה של חלק מדייני בתי הדין, גרם להסכמת הרבנים המתונים לשתף פעולה עם "ועד העיר" בהקמת **"משרד הרבנות"**. לאחר משא ומתן ממושך הוקם, בט' בטבת תרע"ט (1918), **"משרד הרבנות המאוחד לעדת ישראל בירושלים"**, שהיה כפוף ל"ועד העיר" ותוקצב על ידו. בשיבת הייסוד של **"משרד הרבנות"**, בי"ב בטבת, הוגדרה מטרותו: א. להוות את הנציגות הדתית של היהדות הארץ-ישראלית. ב. לשמש בית דין גדול לערעורים על כל המשפטים בין איש לרעהו. מחוסר סמכות משפטית מצד ממשלת המנדט והסכמה מצד מוסדות היישוב, הוא לא הצליח

¹⁷. מ"מ פרוש, שם, עמ' 217-226; הנ"ל, לתולדות השחיטה האשכנזית בירושלים, ירושלים (חש"ד), עמ' 8. וראה עוד: י' גרוס (לעיל, הערה 6), עמ' 391-393, 397-399; ח' לבסקי, ירושלים בתודעה ובעשיה הציונית, ירושלים תשמ"ט, עמ' 167-182; מ' פרידמן, 'המאבק' (לעיל, הערה 6), עמ' 111-116. וראה: מאבני המקום, יב (תש"ס), עמ' 52-53, מכתבו של הרב י"מ חרל"פ, מכ"ג בשבט תש"ט (1949), לנשיא המדינה הראשון, ד"ר ח' ויצמן, בו הוא הזכיר לו את שיחתם ביחידות בעת ביקורו בירושלים כנזכר לעיל.

¹⁸. על מאבק זה, ראה: מ' פרידמן, 'המאבק על הקהילה היהודית בירושלים לאחר הכיבוש הבריטי', האומה, 29 (טבת תש"ל), עמ' 68-81; י' קניאל, המשך ותמורה, עמ' 217-257; ק' כהן-הטב, 'מעורבות ועד הקהילה בירושלים בהתפתחותה של העיר 1917-1948', קתדרה,

הרב שמואל כ"ץ

לכבוש לעצמו מקום ראוי כמנהיגות רוחנית בירושלים ובארץ כולה, ולא זכה לעליונות על שאר בתי הדין בעיר. משרד זה, שמנה שני נשיאים, אשכנזי וספרדי, ו-3 חברים אשכנזים ו-3 ספרדים, יהווה את הגרעין הראשון בבניין הרבנות הראשית, כאשר 4 מחבריו יבחרו בבוא העת למועצה הראשונה¹⁹. במקביל השתלטו הרבנים הקנאים על "ועד העיר האשכנזי", כאשר מנהיגיהם, הרב זוננפלד והרב דיסקין, נבחרו בכ"ג בניסן תרע"ט (1919), לנשיאי הועד. כדי לבסס את מעמדו במתן שירותים דתיים בעיר, דרש ה"ועד" מהרבנים האשכנזים ב"משרד הרבנות" לפרוש ממשרתם. לאחר שהם דחו דרישה זו, הקים ה"ועד" בית-דין נפרד, שפגע בבתי הדין הקיימים וברבני "משרד הרבנות", וגרם לקרע סופי בין הרבנים המתונים לקנאים. "ועד" זה פעל בניגוד לשיאית ראשי הציונות לאחדות היישוב, והוא יהווה את הבסיס להקמת עדה חרדית נפרדת בעיר.

רק רב אחד יכול היה לחלץ את ירושלים ממצבה הרוחני-דתי העגום, ולאחד את כל הכוחות הרבניים שבעיר, והוא – **הרב אברהם יצחק הכהן קוק** – שכבר אז נחשב לאחד מגדולי הדור. מייד עם הגיעו לארץ, בכ"ח באייר תרס"ד (1904), התמנה הרב קוק לרבה של יפו והמושבות. בתמוז תרע"ד (1914), הוא נסע לגרמניה כדי להשתתף ב"כנסיה הגדולה" הראשונה של "אגודת ישראל", לאחר הבחרו ל"מועצת גדולי התורה" שלה. בגלל פרוץ מלחמת העולם הראשונה הוא נאלץ להישאר באירופה, תחילה בשווייץ הניטרלית, ולאחר מכן, מכ"ג בשבט תרע"ו (1916), הוא החל לשמש כרב קהילת "מחזיקי הדת" בלונדון.

בא' באלול תרע"ח (1918), לאחר תפילה ליד קברי האבות בחברון, התכנסו שם הרבנים המתונים וראשי המוסדות החשובים של ה"יישוב הישן" בירושלים – "הועד הכללי-ועד כל הכוללים", מנהלי ישיבת "עץ חיים" ובית החולים "ביקור חולים" – כדי לדון במצבם הכלכלי הקשה ובמצבה הרוחני המערער של העיר. הם החליטו לפנות אל הרב קוק, ששהה באותה העת בלונדון, ולהציע לו לכהן כרבה האשכנזי של ירושלים. אך רק בי"ט באלול [יום לאחר שד"ר ח' וייצמן עזב

¹⁹ מ' אטיאש (לעיל, הערה 7), עמ' 88; רש"א שזורי, תולדות הרבנות הראשית בארץ-ישראל, גנוז המדינה, 255-8579; הנ"ל, בתוך:

ישראל הדתית, תל-אביב תשי"ד, עמ' 88-89.

הרקע להקמת הרבנות הראשית

את הארץ], נשלחה אליו הפנייה הראשונה, אחריה נשלחו מכתבים נוספים. גם רבני הערים והמושבות בארץ, שהתכנסו בירושלים בה' באייר תרע"ט (1919), לפי הזמנת "משרד הרבנות המאוחד", הצטרפו להזמנה זו, בהכירם ברב קוק כמנהיג: "היחידי בעולם המוכשר לשבת על כסא רבנות זה בשעת תחיה זו לעם ישראל". לאחר קבלת מידע על המתרחש בעולם הרבנות בירושלים והתלבטות קשה, נענה הרב קוק לפנייתו אלו. כבר בב' באלול, בעת הגיעו לתחנת הרכבת בלוד, קיבל הרב קוק "כתב רבנות" ממנהלי הכוללים ומוסדות הציבור החשובים בירושלים²⁰.

בהגיעו לעיר, בג' באלול, גילה הרב קוק, שבחייה הציבוריים שוררת עזובה רבה וגם מצב הרבנות היה ככי רע. אם כבר בעת היותו רבה של יפו חשב הרב קוק על "רבנות המרכזית הלאומית שבישוב החדש"²¹, הרי כעת הוא תכנן להקים בית-דין גדול כללי בירושלים, בו ישבו כל גדולי התורה המצויים בארץ-ישראל. בית דין זה יהווה גרעין קבוע לאסיפת רבני ישראל, שתעסוק בענייני ההנהגה הרוחנית של האומה כולה. אך בשלב זה הוא עדיין לא פעל בנדון, וגם סירב לקבל את משרת רבה של ירושלים, כדי לא להחריף את יחסיו עם הרבנים שהתנגדו למינויו, ולהימנע ממחלוקות ומריבות שיקשו עליו למלא תפקיד חשוב זה. בי' בכסלו תר"פ (1919), הגיעה לביתו משלחת גדולה של ראשי הכוללים ומוסדות התורה והחסד בעיר, וביקשה ממנו פעם נוספת לקבל משרה זו. לאחר התלבטות קשה הוא הסכים לקבל עליו את התפקיד הקשה והאחראי של רב העיר²². ואכן, בח' בטבת, הוגש לרב קוק בביתו "כתב רבנות" לרב העדה האשכנזית של ירושלים, על ידי

²⁰. ראה: רמ"צ נריה, לקוטי הראיה, א, כפר הרא"ה תש"ן, עמ' 121-137. וראה עוד: נ"ג ברודר (לעיל, הערה 6), עמ' 60; מ"מ פרוש (לעיל, הערה 1), עמ' 236-246; רצ"י קוק, לנתיבות ישראל, ג, ירושלים תשנ"ו, עמ' קע-קעד; ב"צ שפירא (עורך), אגרות לראי"ה, ירושלים תש"ן, עמ' קנו-קסג; ש' דניאל, הצפה, כ"ד בטבת תשל"ג [= ר"י ברמסון (עורך), במערכה הצבורית, ירושלים תשמ"ו, עמ' עח]. וראה באריכות: א' מורגנשטרן, הרבנות הראשית, פרק שני; מ' פרדימן, חברה ודת, פרק שלישי.

²¹. אגרות הראיה, א, ירושלים תשכ"ב, עמ' פא, קיח.

²². רי"ל פישמן, אזכרה, א, ירושלים תרצ"ז-ח, עמ' קמח-קמט; רמ"צ נריה, שם, עמ' 138-140 – שם מצויה רשימת הפנים ותשובתו אליהם. הרב קוק הסביר, שהוא עכב בכמה חודשים את הסכמתו לקבל את המינוי, כדי לא לפגוע בכבודו של הרב הישיש, י"י דיסקין, שרצה משרה זו אך הציבור סירב למנותו. רק לאחר שהוא ואנשיו המשיכו לפגוע בו ללא כל סיבה, הוא הסכים לקבל את כתב המינוי, ראה: אגרות הראיה, ד, ירושלים תשד"ם, עמ' עח.

הרב שמואל כ"ץ

נציגי כל הכוללים – הפרושים והחסידים – גבאי הישיבות ומוסדות החסד החשובים בעיר²³. כדי להגשים את תוכניתו, לייסד רבנות לכלל היישוב בארץ, הוא הקים מיד את **"ועד הרבנים הכללי של ארץ-ישראל"**. בישיבה הראשונה, בט"ז בטבת תר"פ (1920), הבהיר הרב קוק, שזהו מוסד רבני עליון לכל ארץ-ישראל, ואולי גם לארצות הסמוכות לה, אך בשום אופן אין בהקמתו כוונה לפגוע בבתי הדין הקיימים בירושלים, אלא כל שאלה כללית שלא תיפתר על ידי רב או בית דין או שתהיה בה מחלוקת, היא תובא לדיון במוסד זה²⁴. ה"ועד" כלל רבנים אשכנזים וספרדים, ובין חבריו היו גם חברי "משרד הרבנות" שהוקם שנה קודם²⁵.

בכ"ו בניסן תר"פ (1920), ארבעה ימים לפני הבחירות הראשונות ל"אסיפת הנבחרים" [המוסד העליון של היישוב היהודי בארץ-ישראל], ביוזמת הרב קוק ועל פי החלטת **"ועד הרבנים הכללי"**, התכנסה אסיפת רבנים גדולה, בה השתתפו 85 מרבני ארץ-ישראל. האסיפה קראה לחרדים לא להשתתף בבחירות אלו כל עוד נתנה זכות הצבעה לנשים²⁶. הרב קוק התיר לבסוף את ההשתתפות בבחירות מכמה סיבות, ואכן חרדים רבים נשמעו לו והלכו להצביע. תנועת "המזרחי" [נוסדה בכ"ה באדר א' תרס"ב (1902)], המרכז העולמי שלה עבר לירושלים בחשון תרפ"א (1920)], שהייתה שותפה לתנועה הציונית, נחלה כשלון בבחירות אלו. היא האשימה את **"ועד הרבנים הכללי"**, שהוא מוסד לא ציוני ומתבדל, וקראה לרב קוק לא לשתף אתו פעולה. מרגע זה היא החלה לפעול ליצירת מסגרת ארגונית חדשה של רבנות כללית לכל ארץ-ישראל, שבראשה יעמוד הרב קוק²⁷. פעילות זו השתלבה בתוכניתו המקורית, לכן הוא הסכים לה בכל לב, אך לא כולם

²³. הארץ, י' בטבת תר"פ; מ"מ פרוש (לעיל, הערה 1), עמ' 267-268; רצ"י קוק, לנתיבות ישראל, ב, ירושלים תשל"ט, עמ' רט. במכתב לאותם רבנים, הבהיר הרב קוק, שהוא הסכים להיענות לבקשתם: "לטובת ארצנו הקדושה, לטובת ירושלים ולטובת הרמת קרו התורה והיהדות", אגרות הראיה, שם, עמ' לו.

²⁴. מ"מ פרוש (לעיל, הערה 1), עמ' 275-279.

²⁵. הרב קוק נמנע מלהיכנס ל"משרד הרבנות" עד להבחרו לרב ראשי, בנימוק, שהוא נוסד, כנזכר לעיל, על ידי ידיים לא דתיות - "ועד העיר", מ"מ פרוש, שם, עמ' 303; אגרות הראיה, שם, עמ' טז; רמ"צ נריה (לעיל, הערה 20), עמ' 142.

²⁶. מ"מ פרוש (לעיל, הערה 1), עמ' 279-286; ג' בת יהודה, הרב מימון בדורותיו, ירושלים תשל"ט, עמ' 232-245.

²⁷. א' מורגנשטרן, הרבנות הראשית, עמ' 54-52.

הרקע להקמת הרבנות הראשית

הסכימו למנהיגותו. מרגע הכתרתו לרבה של ירושלים, החלה קבוצת רבנים, ששלטו ב"ועד העיר האשכנזי" ובבית-הדין המסונף לו, להתנגד למעשיו. רבנים אלו חששו מאישיותו הכריזמטית, מהשקפת עולמו המיוחדת כרב לאומי מהדור החדש, מדעותיו הבלתי שגרתיות, מחדשנותו, ממתינותו הדתית ומיחסו האוהד לבני ה"יישוב החדש" ולציונות, דברים שבלטו כבר בהיותו רבה של יפו והמושבות. קנאים אלו החלו, מט"ו בשבט, להוציא סדרת כתבי פלסטר נגדו, דרשו ממנו לוותר על כס הרבנות של ירושלים, וניסו למונע ממנו מלהגשים את תוכניותיו. כדי לפגוע במעמדו ובסמכותו הם הכתירו את הרב זוננפלד כרבה של העדה החרדית²⁸. אליהם הצטרפו חברי תנועת "אגודת ישראל" [נוסדה בכ"א באב תרע"ט (1919) כסניף של "אגודת ישראל" העולמית, שהוקמה בי"א בסיון תרע"ב (1912)]. היא שימשה כנציגתם הפוליטית בפני ממשלת המנדט. הרב קוק לא נרתע מהקשיים שניצבו בדרכו, הוא המשיך בפעילותו, שהשתלבה בפעילות וביוזמת ממשלת המנדט, להקמת רבנות לכל ארץ-ישראל. במהרה הוא נהיה למנהיג של רוב היהדות החרדית בארץ-ישראל²⁹.

ג. ועידת היסוד של הרבנות הראשית

הנציב העליון קיבל בב' בכסלו תרפ"א (1920), את מסקנות "ועדת בנטוויץ", בדבר הצורך בהקמת רבנות ראשית לארץ-ישראל [ראה לעיל – סעיף א], לשם כך הוא הקים ועדה מיוחדת

²⁸. ראה על כך: מ"מ פרוש (לעיל, הערה 1), עמ' 290; ר' ש"ץ, 'ראשית המסע נגד הרב קוק', מולד, 32 (1974), עמ' 262-251. הרב קוק העיד, שהרב דיסקין צירף אליו את הרב זוננפלד, למרות שלפני כן הם היו במחלוקת, ויסדו בית-דין שנקרא בשקר "בית דין לכל מקהלות האשכנזים", שלא היתה לו השפעה בעיר. אנשיהם פגעו בו רק מתוך קנאה וכבוד מדומה, אגרות הראיה, (לעיל, הערה 22), עמ' עח. על פעילותו של הרב קוק בתקופת רבנותו ביפו, ראה: י' אבנרי, 'הרב קוק זצ"ל ויחסיו עם היישוב הישן בתקופת "העליה השנייה"', שרגא, ב, ירושלים תשמ"ה, עמ' 11-30; הנ"ל, 'הרב אברהם יצחק הכהן קוק, רבה של יפו, תרס"ד-תרע"ד (1904-1914)', קתדרה, 37 (תשמ"ו), עמ' 49-82; הנ"ל, 'הרב קוק ופעילותו החינוכית בתקופת יפו', ניב המדרשה, יח-יט (תשמ"ה-ה), עמ' 179-197; הנ"ל, 'הראיה קוק ומגעיו עם אנשי העליה השנייה בשנים תרס"ד-תרע"ד', בשבילי התחיה, א (תשמ"ג), עמ' 81-59; הנ"ל, בתוך: ז' צחור (עורך), העלייה השנייה: אישים, ירושלים תשנ"ח, עמ' 293-302; ח' רם, הישוב היהודי ביפו בעת החדשה, ירושלים תשנ"ו, עמ' 210-230.

²⁹. על הרבנות בירושלים לפני הקמת הרבנות הראשית, ראה עוד: לעיל, הערה 6.

הרב שמואל כ"ץ

שהחלה בהכנות לבחירתה. ראשי העדה החרדית של "היישוב הישן", הרב י"י דיסקין והרב י"ח זוננפלד, ואתם הרבנים הקנאים, התנגדו מהרגע הראשון להקמתה, מתוך חשש שמא מוסד חדש זה, שלא היה כמותו מעולם בארץ, יהיה "רבנות מטעם" בעל תוקף ממשלתי וסמכות מעל לבתי הדין הקהילתיים. רבנים אלו התכנסו בראש חודש אדר א' תרפ"א (1921), בביתו של הרב דיסקין. הם החליטו לפרסם כרוז בחוצות ירושלים, בו קראו לציבור לקיים יום צום ב"ג באדר א', ערב כינוסה של ועידת הייסוד של הרבנות הראשית. הרב קוק, הדמות הדומיננטית והמועמד למשרת הרב הראשי האשכנזי, פנה אליהם ברגע האחרון במכתב, בו הוא דחה את חששותיהם מהרס הדת שיגרם מהקמת הרבנות הראשית, וקרא להם להשתתף בהקמתה, אך הם דחו את בקשתו³⁰. מול הרבנים הקיצונים עמדו בכל התקיפות הרבנים המתונים, שהאמינו שהקמת רבנות ראשית תביא לשיקום מעמדה של דת ישראל בארץ ומחוצה לה. בתי הדין של הפרושים והחסידים בירושלים, פרסמו מודעה בחוצות העיר – ל"אפרושי מאיסורא" – בה הם הודיעו: אסור לצום ב"ג באדר א' כפי שקבעו המתנגדים, וקראו לשמחה והודיה ביום זה. מחלוקת והתנגדות זו תלווה את הרבנות הראשית בכל שנותיה.

לפני פתיחת ועידת הייסוד של הרבנות הראשית, פרסם הרב קוק מאמר חשוב בשם "**כבוד הרבנות**"³¹, בו הוא פרש את חזונו לגבי תפקידיה של הרבנות הראשית כמנהיגת התחייה הלאומית. לדעתו, תחייה זו לא תהיה מושלמת אם העבודה הלאומית המסורה בידי הרבנות לא תשופר ותשוכלל. תחייתה של הרבנות תלויה בהחזרת כבודה כמקדם, בבחינת: "ואשיבה שפטיך כבראשנה ויעציק כבתחלה" (ישעיה א, כו), כך שיהיה בכוחה להשפיע על כל מהלך התחייה הלאומית. מספר סיבות גרמו לדעתו לירידת קרנה של הרבנות, ובכמה דרכים ניתן לתקן זאת:

³⁰ התור, כ (י"ד באדר א' תרפ"א), עמ' 18-19. מ"מ פרוש [(לעיל, הערה 1), עמ' 304], גילה, שמקורבי הרב קוק שהתנגדו למשלוח מכתב זה, הדפיסו אותו בשם "גילוי דעת", שינו את הנוסח, השמיטו את תארי הרבנים הנ"ל ופרסמוהו ברבים, דבר זה הרגיו את הרבנים הנ"ל, שנשארו בהתנגדותם לרבנות הראשית. המכתב עם הכותרת הנ"ל התפרסם באגרות הראיה (לעיל, הערה 22), עמ' ק. השווה: ש"ב שולמן, מאור, א (תשד"ם), עמ' 101. על המתנגדים, ראה: ש"ז זוננפלד, האיש על החומה, ג, ירושלים תשל"ה, עמ' 195-220; ר"ל מימון, לשעה ולדור, ירושלים תשכ"ה, עמ' תו-תז [= סיני, לא/ט-י (סיון-תמוז תשי"ב)], עמ' קלא-קלב].

³¹ התור (לעיל, הערה 30), עמ' 2-3 [= מאמרי הראיה, א, ירושלים תש"ם, עמ' 54-52].

הרקע להקמת הרבנות הראשית

א. החלשות הקשר של הרבנים עם הציבור הרחב. הסתגרות והתפצלות הרבנים לסיעות ולמפלגות, במקום להתרומם מעל כל המפלגות, גרמו לכך שהם לא יכלו להשפיע על הציבור ולא הביאו לאחדות האומה.

ב. כאן בארץ, יש להתנער מאבק הגלות שרבץ על הרבנות, כדי לגלות את סגולותיה.

ג. הציבור היהודי וממשלת המנדט בארץ צריכים לעזור בשכלולה ובביסוסה של הרבנות.

ד. הרבנים צריכים לעמוד עם הציבור בכל תחומי החיים של הבניין והיצירה הלאומית, כי אין מפלגה באומה שאינה זקוקה להשפעת הרבנות. ניתן להשפיע ולקרב לחיבה, לדת ולאומה אפילו את החוגים הרחוקים מן הדת.

ה. חייב להיות קשר תמידי בין הרבנות לכל כוח הפועל בארץ, כדי לקרב את הלבבות ולהכניס רוח שלום בארץ.

ויותר מכך, בנאומו בי"ד באדר א', בפני האסיפה העתידה לבחור את חברי מועצת הרבנות הראשית, הבהיר הרב קוק, שבחירה זו היא כגרעין העתיד לנבט ולשאת פרי אותו יהיה ניתן לראות רק בעתיד. הוא הביע את שאיפתו, שתפקידה של הרבנות הראשית לא יצטמצם רק בענייני דת בארץ, אלא היא תהיה מורת דרך רוחנית עולמית לאומה כולה:

הכח הרבני הראשי שבארץ יהיה המרכז הדתי-הרוחני העליון של כל העולם

היהודי, אליו יפנו ועם דעתו יתחשבו בכל דבר דת ודין. יבוא יום והעם לא יקבל שום

ספר דתי אשר לא תבוא עליו הסכמת משרד הרבנות הראשית שבארץ-ישראל³².

הרב צ"פ פראנק, מהבולטים ברבני ירושלים ומיוזמי הפנייה לרב קוק לעלות לירושלים ולשקם בה את עולם הרבנות, היטיב בדבריו לפני פתיחת ועידת הייסוד, לבטא את הציפיות ורחשי הלב של רבים בארץ-ישראל מכינונה של הרבנות הראשית:

רב טוב צפון ביחוד בסדור זה כלפי פנים. מי אינו יודע את התוהו-ובוהו השורר כאן

בענין הרבנות, שהייתה לחומה פרוצה; כל מי שחפץ ליטול את השם "טשיף רבי" בא

³². התור, כא-כב (כ"ד באדר א' תרפ"א), עמ' 9-11, ובמיוחד עמ' 13 [= מאמרי הראיה, ב, ירושלים תשד"ס, עמ' 455-457].

הרב שמואל כ"ץ

ונוטל, ומלאכתו נעשית ע"י לבלרים ושד"רים המחזרים על כל ערי חוץ-לארץ ומפרסמים שמו בעולם... ואם הסידור הזה ישים קץ לכל ההפקרות הציבורית, ואם מכאן ולהבא תהיה הרבנות נבחרת ע"י הציבור, והיו עיניו רואות את מוריו אשר בחר בהם ואשר הם אחראים לפני הציבור המקומי לכוון אליו ולטובתו את מעשיהם-כמה רב ערכו וכמה רבה התועלת הכרוכה בו³³.

ועידת הייסוד התכנסה ביום ג', י"ד באדר א', בבית היתומים "ציון" בשכונת הבוכרים בירושלים. דיונים וויכוחים סוערים ליוו אותה. החרף שבהם – דרישות נציגי הציבור הלא דתי למנות נציגים משלהם במועצת הרבנות הראשית, ושהיא לא תתערב בחיי הרוח והחברה, של הפרט והכלל, ביישוב היהודי בארץ. דרישות אלו נדחו בתקיפות רבה על ידי הרב קוק, שראה בכך פגיעה בסמכותה של הרבנות הראשית, בה הוא ראה את המנהיגות הרוחנית-דתית העליונה של היישוב כולו, האמורה להשפיע על כל תחומי החיים³⁴. לאחר שלושה ימים של מתח וציפייה, בט"ז באדר א', נבחר הרב קוק פה אחד לרב הראשי האשכנזי, והרב יעקב מאיר נבחר ל"ראשון לציון" ולרב הראשי הספרדי. למועצת הרבנות הראשית נבחרו 3 רבנים אשכנזים ו- 3 רבנים ספרדים. הרבנות הראשית נבחרה רק ל-3 שנים, בכך הודגשה ארעיותה³⁵.

³³ התור (לעיל, הערה 30), עמ' 17-18.

³⁴ הרב קוק העיד, שמאבקו במתנגדים היה קשה יותר ממה שציפה, ראה: אגרות הראיה, (לעיל, הערה 22), עמ' צו. לאחר 40 שנה, בט"ו בכסלו תשכ"א (1960), כאשר ניסו גורמים שונים להשתלט על הרבנות הראשית, התכנסה אסיפת רבנים גדולה בתל-אביב כתמיכה בה. הרב צ"י קוק, בנו של הרא"ה קוק, הדגיש בנאומו בכנס נקודה חשובה זו, ראה: הנ"ל, לנתיבות ישראל, א, ירושלים תשכ"ז, עמ' 234-237 [= ר"ח שטיינר ור"א קלונסקי (עורכים), קובץ לזכרו: של מרן הרב צבי יהודה הכהן קוק זצ"ל, ירושלים תשנ"ג, עמ' 30-35].

³⁵ על מהלך ימי הועדה ואת אשר קדם לה, ראה: התור (לעיל, הערה 32), עמ' 1-24; י"ל פישמן, ספר המזרחי, ירושלים תש"ו, עמ' רנא-רצב; א' מורגנשטרן, הרבנות הראשית, פרק שלישי; ג' בת יהודה, 'יסוד הרבנות הראשית והמזרחי', בתוך: ספר הציונות הדתית, א, ירושלים תשל"ז, עמ' 388-430; הנ"ל, הרב מימון בדורותיו, ירושלים תשל"ט, עמ' 259-317; ר"מ צוריאלי, אוצרות הרא"ה, ג, שעלבים תשמ"ט, עמ' 1291-1323; י' אבן חן, רב ומנהיג, ירושלים תשנ"ט, עמ' 423-440. על היחסים בין הרבנים האשכנזים לרבנים הספרדים ברבנות הראשית, ראה: א' חיים (לעיל, הערה 8); הנ"ל, ייחוד והשתלבות, עמ' 68-69; א' מורגנשטרן, שם, עמ' 110-111.

הרקע להקמת הרבנות הראשית

הרב קוק האמין בכל מאודו, שהרבנות הראשית תהיה הסמכות הדתית-הלכתית העליונה בארץ ובעולם היהודי כולו, בדומה לסנהדרין³⁶, אך קשיים רבים עמדו בפני הרבנות הראשית בהגשמת חזון זה. ממשלת המנדט, שהכירה ברבנות הראשית כמוסד הראשון של היישוב בארץ, חזרה בה מהבטחותיה וקיצצה בסמכויותיה. הנהגת היישוב היהודי לא ראתה בעין יפה את מעורבותה מעבר לענייני דת והלכה [ראה – בסעיף הבא]. העדה החרדית ו"אגודת ישראל" דרשו מממשלת המנדט לאפשר להן לנהל בית דין ושחיטה נפרדת בירושלים³⁷. הנציב העליון אישר להן זאת בהתאם למדיניות הבריטים, שלא להתערב יתר על המידה בעניינים הפנימיים של העדות השונות בארץ. התנגדותן המוחלטת להתדיין בבתי הדין שפעלו מכוח סמכותה של הרבנות הראשית – בעיקר ב"בית הדין לערעורים", מוסד שמעולם לא היה בעם ישראל, ושהוקם רק לאחר דרישת ממשלת המנדט³⁸ – פגע באחדות המחנה החרדי והוריד מקרנה של הרבנות הראשית. למרות הקשיים הרבים, מבית

³⁶ ראה: ראי"ה קוק, 'על הציונות', הדביר, קובץ ז-ט (ירושלים תר"פ), עמ' כח; אגרות הראיה (לעיל, הערה 25), עמ' פ. מכתב מהרב קוק, מה' בכסלו תרצ"ה (1934), נדפס אצל ר"צ מקובסקי, ואשיבה שופטך, תל אביב תצח"ר, עמ' לו-לח; ר"מ צוריאלי, אוצרות הראי"ה, ב, שעלבים תשמ"ח, עמ' 928. המכתב נמצא בגנוח המדינה, 6253/1/4. וראה: רי"ל מימון (לעיל, הערה 30), עמ' תיא; א' רביצקי, הקץ המגולה ומדינת היהודים, תל-אביב 1993, עמ' 119-129; א' שוחטמן, קובץ (להלן, הערה 38), עמ' 536-537.

³⁷ השחיטה הופרדה בחודש שבט תרפ"ו (1926) וגרמה לקלקולים רבים, ראה: התור, יב (י"ח שבט תרפ"ו), עמ' 11; מ"מ פרוש (לעיל, הערה 1), עמ' 307-313; הנ"ל, לתולדות השחיטה (לעיל, הערה 17), עמ' 9-15; ד"מ דיינר, הרבנות הראשית והשחיטה, יפו תרפ"ט. על "אגודת ישראל" ויחסה לרב קוק ולהפרדת הקהילות, ראה: רצ"י קוק, (לעיל, הערה 23), עמ' רי, רלז, רמא.

³⁸ מ' בלוי, עמודא דנהורא, ירושלים תרצ"ב, עמ' נב. על בית דין זה, ראה: התור, טו (י"ב שבט תרפ"א), עמ' 1; אגרות הראיה (לעיל, הערה 22), עמ' כה; הראי"ה קוק, תחומין, א (תש"ם), עמ' 5; ש' אסף, העולם, כב (ז' אדר ב' תרפ"א), עמ' 7; הנ"ל, בתי הדין וסדריהם אחרי חתימת התלמוד, ירושלים תרפ"ד, עמ' 74-86; א' מורגנשטרן, הרבנות הראשית, עמ' 76; מ' אלוו, (לעיל, הערה 14), א, עמ' 667-669; שם, ג, עמ' 1338-1339; א' שוחטמן, סדר הדין, ירושלים תשמ"ח, עמ' 443-470; הנ"ל, 'בית הדין הרבני הגדול לערעורים- מעמדו וסמכויותיו', בתוך: ש' רוז (עורך), קובץ הציונות הדתית, ירושלים תשס"ב, עמ' 534-548; הנ"ל, 'הרבנות הראשית ובתי הדין הרבניים', בתוך: א' ורהפטיג וש' כ"ץ (עורכים), הרבנות הראשית לישראל: שבעים שנה לייסודה, ירושלים תשס"ב, עמ' 229-243; ז' ורהפטיג, 'תקנות הרבנות הראשית', תחומין, טו (תשנ"ה), עמ' 83-86; רח"ד הלוי, 'בי"ד לערעורים', שם, עמ' 187-194; הנ"ל, מים חיים, ב, תל-אביב תשנ"ה, סי' עו; רב"צ עזריאל, שו"ת משפטי עזריאל, ג, חו"מ סי' א'; ר"ע הדאיה, שו"ת ישכיל עבדי, ג, אה"ע סי' ב; שם, ד, חו"מ סי' ב; ר"ע יוסף, שו"ת יביע אומר, ב, חו"מ סי' ב; רי"מ לאו, בתוך: ספר זכרון לגאון רבי שילה רפאל, ירושלים תשנ"ח, עמ' תצח-תקיב. וראה: ר"מ אוסטרובסקי, בתוך: מ"ד גאון (עורך), זכרון מאיר, ירושלים תרצ"ו, עמ' 51; רי"ל מימון, (לעיל, הערה 30), עמ' תה.

הרב שמואל כ"ץ

ומחוץ, פעל הרב קוק כרב ראשי ללא ליאות בארגונה ובביסוסה של הרבנות הראשית. בתקופה זו הוא התגלה כמנהיג רוחני-דתי משכמו ומעלה, במיוחד בעת מאורעות תרפ"ט (1929) ופרשת הכותל המערבי³⁹, ובשנת תרצ"ד (1934) בפעילותו למען זיכויים של הנאשמים ברצח ד"ר ח' ארלוזורוב⁴⁰. בזכות פעילותו התקיפה והמסורה, הצליחה הרבנות הראשית להשיג רשיונות עלייה לארץ, מעל למכסה הרשמית, ל-3000 משפחות של ראשי ישיבות ורבנים, ביניהם הרב א"ז מלצר ו"החזון איש", לאחר מתן ערבות להשיג להם פרנסה⁴¹.

ד. סמכויות הרבנות הראשית ויחס מוסדות היישוב אליה

ארגון היישוב היהודי בארץ-ישראל החל עם הכיבוש הבריטי את הארץ בראשית שנת תרע"ח (1917). מוסדות היישוב שאפו להקים בארץ ארגון כלל יהודי בעל צביון לאומי, ציוני ודמוקרטי, כדי להגיע להופעה לאומית מאוחדת בפני שלטונות המנדט. לשם כך היה צורך להכין תקנות לארגון הקהילות בארץ, היא "חוקת הקהילות". ההצעה הראשונה לחוקה זו הוגשה על ידי הוועד הלאומי לעיון המושב השני של "אסיפת הנבחרים", שהתקיים בו'-ט' באדר תרפ"ב (1922). האסיפה אישרה אותה, והיא הוגשה גם לאישור ממשלת המנדט. זו דחתה אותה בשל ההתעלמות המוחלטת מהרבנות הראשית – המוסד הדתי העליון של היישוב, שנוסד שנה קודם ביוזמתה. היא דרשה לקבוע בחוקה את דרך בחירת הרבנות הראשית ואת סמכויותיה המשפטיות. נושא זה היה נתון במחלוקת חריפה

³⁹ ראה: רמ"צ נריה, מועדי הראי"ה, תל-אביב תש"ם, עמ' תעו-תעז, תקסב-תקסה; הנ"ל, לקוטי הראי"ה, א, כפר הרא"ה תש"ן, עמ' 253-269; שם, ב, כפר הרא"ה תשנ"א, עמ' 367-374; 'א שרביט, בתוך: 'א רפאל (עורך), זכרון ראיה, ירושלים תשמ"ו, עמ' קנ-קפה [= סיני, צז (ניסן-אלול תשמ"ה), עמ' קנ-קפה]; מ' ישמח, סכסוך הכותל המערבי, ירושלים תשנ"ד.

⁴⁰ ראה: רמ"צ נריה, לקוטי הראי"ה, א, עמ' 43-44, 62-66; שם, ב, עמ' 381-396; 'א אבנרי, 'מעורבותו של הרב א"י הכהן קוק בפרשת רצח ארלוזורוב והשפעתה על מעמדו ותדמיתו', דברי הקונגרס העולמי התשיעי למדעי היהדות, חטיבה ב כרך ב, ירושלים 1985, עמ' 133-138. וראה: הנ"ל, 'הראי"ה- תדמית בתהליכי התגבשות', ספר השנה בר-אילן, כח-כט (תשס"א), עמ' 161-188.

⁴¹ רש"א שזורי (לעיל, הערה 9), עמ' 321-322. הנציב העליון הראשון, הרברט סמואל, כתב דברי הערכה קצרים על פועלו של הרב קוק: "במשך שנות כהונתי כנציב עליון בארץ-ישראל הייתי בקשר אמיץ ותדיר עם הרב הראשי קוק. גדולה היתה ההערכה שהייתי מעריץ אותו בשל חכמתו ויראתו המלוות כשרון מעשי ונמוסיות רבה בכל דבר הבא אליו, שסיעו הרבה להצלחתו בהנהלת משרתו הרמה, "בתוך: רי"ל פישמן, אוכרה, ירושלים תרצ"ז-ח, עמ' ה.

הרקע להקמת הרבנות הראשית

עם מוסדות היישוב, שניסו לצמצם סמכויות אלו ככל האפשר עד כדי פגיעה בכוחה ובמעמדה של הרבנות הראשית, ששאפה להיות מוסד עצמאי ובלתי תלוי. במשך השנים עלו מספר הצעות לחוקה זו, ההצעה הרביעית, שנכללה בתקנות הסופיות של "כנסת ישראל", התפרסמה באופן רשמי על ידי ממשלת המנדט רק בח' בטבת תרפ"ח (1928). הרבנות הראשית תפסה בה את המקום הראשון בין מוסדות היישוב – וזאת כתוצאה מהלחץ שהפעילו הרבנות הראשית והשלטון הבריטי, שראה ביישוב היהודי עדה דתית ולא עדה לאומית – בכך היא הוכרה כמוסד הדתי העליון של "כנסת ישראל", למרות זאת היא לא נהייתה למנהיגת היישוב. היא היוותה גשר בין "היישוב הישן" ל"יישוב החדש", מנעה קרע בעם, ופעלה רבות למען אחדות היישוב. הרבנות הראשית נהפכה לאחד מהמוסדות הלאומיים, שהיו תלויים בסמכות העליונה ביישוב – הועד הלאומי [הנציג הרשמי של יהודי ארץ-ישראל בפני השלטון הבריטי], והוא זה שקבע את תקציבה ואת שיטת הבחירות שלה.

ההנהגה הציונית של היישוב תמכה בהקמת הרבנות הראשית, כדי שהיא תוכל לקבל מהסמכות הדתית העליונה לגיטימציה להקמת "הבית הלאומי" על כל מוסדותיו. ההנהלה הציונית והועד הלאומי התנגדו לאורך כל הדרך, שכל ענייני האישות יהיו בסמכותה הבלעדית של הרבנות הראשית, רק האיום של תנועת "המזרחי" לפרוש מהועד הלאומי הסיר התנגדות זו. למרות שב"חוקת הקהילות" הוכרה הרבנות הראשית רשמית כהנהגה הדתית העליונה של היישוב, והובטחה לה אוטונומיה דתית – כך שההנהגה הלא דתית לא תוכל להתערב בהחלטותיה ובמעשיה – הרי בפועל היא לא הצליחה לתפוס את המקום הראוי לה בהנהגת היישוב. סמכויותיה קוצצו מההצעה המקורית: א. בענייני נישואין וגירושין – סמכותה חלה רק על נתיני ארץ-ישראל [ולא על נתינים זרים – שכמהגרים הם היו נתיני חוץ], ורק על אלו שהשתייכו ל"כנסת ישראל" [הארגון הקהילתי האוטונומי של יהודי ארץ-ישראל]. ב. לגבי שיפוט בענייני ירושה – לא הייתה לה סמכות בלעדית. ג. לגבי רישום ושיפוט בענייני הקדשות – היה ניתן לעשות זאת גם במוסדות שיפוט אזרחיים.

הרב שמואל כ"ץ

"אגודת ישראל", שלא נכנסה ל"כנסת ישראל", זכתה לעצמאות יתירה במיוחד בניהול שחיטה נפרדת בירושלים, כלל לא נזקקה לרבנות הראשית וניסתה להצר את צעדיה⁴².

הרבנות הראשית לא זכתה להערכה רבה מצד ראשי מוסדות היישוב. אומנם בענייני דת והלכה הם היו מוכנים לשמוע את דעתה, אך בהכרעות פוליטיות חשובות הם כמעט ולא שיתפו את ראשיה, ולא ראו בעין יפה את פעילותם המדינית. לא היו לה מקורות מימון משלה, והיא הייתה תלויה בועד הלאומי ובעזרתה של תנועת "המזרחי". לאחר ששנים מחבריה, הרב צ"פ פראנק והרב פ' ברנשטיין, פרשו מ"כנסת ישראל", בכ"ז בטבת תרפ"ח (1928), נמנע הועד הלאומי מלהשתתף בתקציבה, דבר זה גרם כמעט לשיתוקה, ולביקורת, אף בקרב אוהדיה, על שכמוסד רשמי של ארגון היישוב לא כל חבריה הזדהו והכירו בסמכותו. משרדיה ונוהלי עבודתה לא הוסיפו לה כבוד. הקשר שלה והשפעתה על הרבנויות המקומיות ובתי הדין שלהן, ועל הציבור, בפרט על הציבור הלא דתי, לא היו כפי שראה בחזונו מייסדה – הראי"ה קוק.

פועלו החשוב האחרון של הרב קוק, שהייתה לו השפעה ארוכת טווח לשנים רבות באחדות היישוב, היה – ההחלטה על הקמתן של המועצות הדתיות. בסיון תרצ"ה (1935), התכנסו בירושלים רבני הקהילות בארץ על פי הזמנת הרבנות הראשית. הם החליטו – לא להקים בארץ קהילות נפרדות, כדרישת "אגודת ישראל", אלא קהילה אחת לה יהיו בית דין אחד ושחיטה אחת, וזאת בתנאי שתקומנה מועצות דתיות ליד ועדי הקהילות, והפיקוח על שירותי הדת יהיה בידים נאמנות. בחודש אב חתמו על החלטה זו רבני הארץ ובראשם הרב קוק, היה זה כחודש לפני פטירתו. לכל מתנגדיו הוא היה אומר: "אם לא יהיה לרבנות מעמד רשמי, יביא הדבר לידי הכנסת רבנות רפורמית בארץ-ישראל"⁴³.

⁴² ר"מ אוסטרובסקי, ארגון היישוב היהודי בארץ-ישראל, ירושלים תש"ב, עמ' מה-נב; א' מורגנשטרן, הרבנות הראשית, פרק חמישי; מ' פרידמן חברה ודת, פרק שמיני; 'לתולדות המאבק נגד עדה נבדלת בארץ ישראל', אור המזרח, ד (טבת תשי"ז), עמ' 44-48.

⁴³ ר"מ אוסטרובסקי, שם, עמ' נב-נה; הנ"ל, הצפה, י"ח בחשון תש"ג; רש"א שזורי (לעיל, הערה 9), עמ' 320, 323; א' דון יחיא, מוסדות דתיים במערכת הפוליטית: המועצות הדתיות בישראל, ירושלים תשמ"ט, עמ' 1-5; רמ"צ נריה, לקוטי הראי"ה, ג, כפר הרא"ה תשנ"ה,

הרקע להקמת הרבנות הראשית

בתקופתו של הרב קוק לא התקיימו בחירות חדשות למועצת הרבנות הראשית, בשל סיבוכים חוקיים בקשר לחברות ב"כנסת ישראל". על פי אישורו של הנציב העליון, הוארך תוקף כהונתה של הרבנות הראשית מספר פעמים.

מסיכום הנכתב לעיל, נמצא, ששלושה גופים תמכו בהקמתה ובקיומה של הרבנות הראשית:
א. ממשלת המנדט – שרצתה לפתור שאלות חוקיות, שהתעוררו עם סיום השלטון העות'מאני בארץ.

ב. תנועת "המזרחי" – דתיים-ציוניים ורבנים מתונים, שראו ברבנות הראשית בסיס למוסדות דתיים-לאומיים שיקומו בארץ. הם נאבקו למען אחדות לאומית בצביון דתי, והשלטת ההלכה בכל תחומי החיים בארץ.

ג. חוגים ציוניים מתונים – ששאפו לקיים בארץ חיים של סובלנות בין דתיים לחילוניים. אך היו שהתנגדו להקמת הרבנות הראשית וסירבו לקבל את סמכותה:
א. העדה החרדית ו"אגודת ישראל" – שחששו מפגיעה בסמכות רבניהם ומתיקונים בדת. הן דרשו מממשלת המנדט, וקיבלו, את הזכות לפרוש מ"כנסת ישראל" ולנהל קהילה ושחיטה נפרדת, אך ללא הכרה רשמית בכך.

ב. חלק מהציבור החילוני בארץ – שסירב לקבל את דיני השלחן ערוך בענייני אישות, עדות וירושה, מאחר והוא לא הכיר בסמכותה ותוקפה של ההלכה היהודית, ולדעתו לא ניתן לבסס על פיה את החיים המודרניים שהלכו והתקדמו בארץ-ישראל. ציבור זה חשש מפני כפייה דתית בחיי הפרט והכלל.

ג. חלק מהספרדים – שהרגישו מקופחים עם ביטול משרת "החכם באשי".
 באותה התקופה, רוב הרבנים בארץ תמכו ברבנות הראשית ופעלו איתה ומכוחה. התפלגות זו בחברה היהודית בארץ, ביחסה כלפי הרבנות הראשית, תלווה אותה ברוב שנותיה.

עמ' 248-251; קובץ לזכרו (לעיל, הערה 34), עמ' 52-53. דבריו על רבנות רפורמית נמסרו מפי בנו, הרב צ"י קוק, הביא אותם רמ"צ נריה (לעיל, הערה 14), עמ' קסא; הג"ל (לעיל, הערה 20), עמ' 152; הג"ל, בשדה הראי"ה, כפר הרא"ה תשמ"ז, עמ' 141-142.

הרב שמואל כ"ץ

ה. הרבנות הראשית עד קום המדינה

הראי"ה קוק נפטר בג' באלול תרצ"ה (1935), עקב כך היה צורך דחוף לבחור רב ראשי חדש בשיעור קומה כזה, שיצליח למלא את מקומו ולהרים את קרנה של הרבנות הראשית בקרב הציבור הרחב.

רק בי"ז בכסלו תרצ"ז (1936), לאחר דחיות רבות, נערכו הבחירות למועצת הרבנות הראשית השניה, על פי התקנות שנקבעו ביוזמת הוועד הלאומי ואושרו על ידי הנציב העליון. בבחירות אלו נבחרו רבה הראשי של אירלנד, הרב יצחק איזיק הלוי הרצוג, והרב יעקב מאיר [לאחר פטירתו בה' בסיון תרצ"ט (1939), נבחר במקומו הרב בן ציון מאיר חי עוזיאל]. הקמתה של מועצה זו היווה מפנה חיובי במעמדה של הרבנות הראשית כמנהיגה הדתית של היישוב היהודי בארץ-ישראל. הרבנות הראשית תפקדה כמוסד הרבני העליון של "כנסת ישראל" – בהכוונת פעולותיהן של לשכות הרבנות הקהילתיות, ביסוסן והרחבתן, ובפסיקה בשאלות הלכתיות כלליות. מיסוד "בית הדין הגבוה לערעורים" ביטא יותר מכל את היותה הערכאה השיפוטית העליונה של היישוב. תקנות הדין החדשות בבתי הדין בארץ, שהתקבלו מאוחר יותר – בשנת תש"ג (1943); ותקנות הרבנות הראשית בדיני אישות – שהתקבלו בשנת תש"ד (1944) ובשנת תש"י (1950) – הביאו לשיפור וסדר בפעילותם של "בית הדין הגבוה לערעורים" ושל בתי הדין הקהילתיים וליתר הערכה מצד הציבור הרחב⁴⁴. הרבנות הראשית פעלה בעיקר בתחום הדתי-משפטי ובנתינת שירותי דת. היא התקשתה לרכוש מעמד של הנהגה דתית בלעדית המשפיעה על כל תחומי החיים, כפי ששאף מייסדה - הראי"ה קוק. אחת הסיבות לכך הייתה, הגעתם לארץ של גדולי תורה ממזרח אירופה, ביניהם

⁴⁴ ראה על כך: רי"א הרצוג, תלפיות, שנה א (תש"ד-תש"ה), עמ' 457-462; הנ"ל, תחוקה לישראל על פי התורה (א' ורהפטיג - עורך).
א- ג, ירושלים תשמ"ט; פ' דיקשטיין, הפרקליט, א (תמוז תש"ד), עמ' 18-19; א"ח פריימן, סיני, יד (כסלו-אדר תש"ד), עמ' רנד-רסג;
י' קיסטר, תורה שבעל פה, יב (תש"ל), עמ' מט-נו; מ' אלון, חקיקה דתית, תל-אביב תשכ"ח, עמ' 157-184; הנ"ל (לעיל, הערה 14).
א, עמ' 667-676; ר"י שציפנסקי, התקנות בישראל, כרך ד, ירושלים תשנ"ג, עמ' ריב-ריח; ז' ורהפטיג, תחומין, טו (תשנ"ה), עמ' 81-117; הנ"ל, בתוך: הרבנות הראשית לישראל (לעיל, הערה 38), עמ' 85-138; א' שוחטמן, (לעיל, הערה 38).

הרקע להקמת הרבנות הראשית

ראשי ישיבות ואדמו"רים, כגון: הרב א"ז מלצר, הרב א"י קרליץ ["החזון איש"], הרב י"ז [ולול'ה] סולוביצ'יק מבריסק⁴⁵, האדמו"ר מגור ועוד. במהרה גם הם נהיו לבעלי סמכות הלכתית בארץ, וזאת מתוקף אישיותם וגדולתם בתורה, ולא מכח המשרה. חברי הרבנות הראשית היו מודעים לכך, ופעמים הם התחשבו בדעתם ונמנעו מלפסוק או להביע דעה בניגוד לגדולי תורה אלו, עד שהיו שהאשימום ב"יראת הוראה"⁴⁶.

בתקופה זו שוקמו יחסי הרבנות הראשית עם מוסדות הנהגת היישוב בארץ, וזאת בזכות תנועת "המזרחי" שתפשה מקום חשוב בממסד הפוליטי. נקבעו הסדרים מתאימים, שהבטיחו לרבנים מעמד משמעותי וקובע בגוף הבוחר את הרבנות הראשית, והמועצות הדתיות מוסדו [בתנאים שנזכרו לעיל – סעיף ד]. למרות זאת, מוסדות אלו, שראו עצמם כהנהגה הבלעדית של היישוב [הועד הלאומי – כמנהיג חברתי כלפי פנים⁴⁷, והסוכנות היהודית – כמנהיגה פוליטית כלפי חוץ], ניסו למנוע מהרבנים הראשיים מלהתערב בפוליטיקה ובמדיניות חוץ כדי שההגמוניה שלהם לא תפגע, תוך דרישה שהרבנות הראשית תעסוק רק בענייני דת והלכה. נציין, שמספר פעמים ביקשה "הסוכנות

⁴⁵ על התנגדותו לרבנות הראשית כמוסד שנבחר על ידי גוף רשמי, ראה: רי"ד סולוביצ'יק, בסוד היחיד והיחד, ירושלים תשל"ו, עמ' 248-249. על התנגדותו והתנגדות החרדים ל"היכל שלמה", בית הרבנות הראשית, כמרכז רוחני, ראה: פנים אל פנים, 36 (ח) בטבת

תש"ד, עמ' 10-11; ז' ורהפטיג, בתוך: הרבנות הראשית לישראל (לעיל, הערה 38), עמ' 1084-1085.

⁴⁶ מ' פרידמן, חברה ודת, עמ' 384-385; הנ"ל, מדינה, עמ' 125; הנ"ל, 'מדינת ישראל כדילמה דתית', אלפיים, 3 (תשנ"א), עמ' 50-51;

רא"י אונטרמן, הצפה, ב' באייר תשי"ג. וראה: רי"א הרצוג, תחוקה (לעיל, הערה 44), ב, עמ' יט הערה 17.

⁴⁷ ראה דבריו של הרב הרצוג בישיבת חיסול "אסיפת הנבחרים", בי"ד בשבט תש"ט (1949), בספרו: תחוקה (לעיל, הערה 44), עמ' 213-214; ובדברי הרב עזריאל, 'התורה והמדינה', סיני, שנה יא/ד-ה (טבת-שבט תש"ח), עמ' קכה. בנומו במסיבה לסיום עבודתו של

הועד הלאומי, בכ"ה בטבת תש"ט (1949), לפני כינוסה של האסיפה המכוננת, אמר הרב עזריאל: "כאן אני מוצא מחובתי הנעימה, להביע את קורתי רוחנו מהעבודה ההרמונית שנעשתה בשטח זה, בשיתוף פעולה של הרבנות הראשית לא"י והנהלת הועד הלאומי, בכל

עניני לשכות הרבנות וועדי הקהלות, ובכל הפעולות המדיניות, והתיצבותם לפני ועדות החקירה השונות שבאו ארצה-ישראל, ועד

ועדת-החקירה של האומות-המאוחדות, שממנה צמחה מדינת ישראל", גנה"מ, 886/4 פ.

הרב שמואל כ"ץ

היהודית" מהרבנות הראשית והעומדים בראשה, לפעול בנושאים מדיניים, מאחר והיא הייתה מנועה מכך מכמה סיבות⁴⁸.

תנועת "המזרחי", שפעלה רבות בייסודה של הרבנות הראשית, דאגה למחסורה וסייעה לה בפעולותיה, בעיקר בתחום הענקת שירותי הדת ברחבי הארץ. אך גם בתנועה זו היו חברים שלא היו מוכנים לקבל בכל מקרה את הוראותיה והנחיותיה, שבאו מחוץ לתנועה וללא הצבעה דמוקרטית, ודרשו ממנה שלא להתערב בפוליטיקה⁴⁹.

למרות הגבלת סמכויותיה ותקציבה הדל, שהיה תלוי ב"ועד הלאומי", פעלה הרבנות הראשית והביעה את דעתה באירועים רבי משמעות בחיי היישוב ובמאבקו להקמת "הבית הלאומי". לרוב פעילות זו הייתה של הרבנים הראשיים – הרב הרצוג והרב עוזיאל. מכוח אישיותם, גדולתם בתורה ובגלל יחסי כבוד והערכה ששררו ביניהם, ופועלם למען כל חלקי העם, הם זכו לכבוד והערצה ביישוב היהודי. בשל אחריותם לכלל הציבור היהודי ובשל מתינותם והשכלתם הרחבה, הם הצליחו ליצור קשרי כבוד והערכה גם עם נציגי ממשלת המנדט ועם ראשי מדינות ודתות.

הרבנים הראשיים הביעו את דעתם כמיצגי ההלכה והמוסר היהודי בנושאים קשים וטעוני רגשות, כגון: במאורעות תרצ"ו-תרצ"ט (1936-1939), הם דגלו ב"הבלגה" והתנגדו לפגיעה בערבים חפים מפשע. מאוחר יותר, הם הביעו התנגדות למאבק המזוין של האצ"ל והלח"י

⁴⁸ ראה: רש"א שזורי, מוסף הצפה, ערב ראש השנה תשכ"ד, עמ' 6. וראה: ש' אליאש, 'הרבנות הראשית בתקופת המנדט - מנהיגות רוחנית

שותפה לעשייה פוליטית', דברי הקונגרס העולמי למדעי היהדות, יב/ה, ירושלים תשס"א, עמ' 87-96.

⁴⁹ ראה: ש' אליאש, 'הרבנות הראשית וה'מזרחי' בתקופת המנדט', קתדרה, 37 (תשרי תשמ"ו), עמ' 123-148; מ' פרידמן, סוגיות בתולדות הציונות והיישוב, 2 (תשמ"ג), עמ' 71-74. ובהרחבה: ג' בת יהודה, 'יסוד הרבנות הראשית והמזרחי', הרב מימון בדורותיו, ירושלים תשל"ט, עמ' 259-317. על המעורבות הפוליטית של הרבנות הראשית לדורותיה, ראה: מ' פרידמן, חברה ודת, עמ' 146-184; א' דון יחיא, 'מנהיגות דתית ומנהיגות פוליטית', בתוך: א' בלפר (עורכת), מנהיגות רוחנית בישראל-מורשה ויעוד, ירושלים תל-אביב תשמ"ב, עמ' 127-134; א' כהן, הטלית והדגל, ירושלים תשנ"ח; ש' אליאש, 'הרבנות הראשית בתקופת המנדט - מנהיגות רוחנית שותפה לעשייה פוליטית', דברי הקונגרס העולמי למדעי היהדות, 12/ה, ירושלים תשס"א, עמ' 87-96.

הרקע להקמת הרבנות הראשית

[הפורשים] בבריטים, שלעיתים פגע גם באזרחים חפים מפשע⁵⁰. יחד עם זאת, בכל מאודם הם פעלו למניעת קרע ומלחמת אחים ביישוב היהודי, וניסו בכל יכולתם להציל את אסירי המחתרות שנידונו למוות, לשחרר את העצורים ולהיטיב את התנאים במחנות המעצר בארץ ובחוץ לארץ⁵¹. פעמים רבות הם היו מראשי המדברים כנציגי הדת היהודית, בעיקר בהבאת דרישות היישוב היהודי בפני הנציב העליון וממשלת המנדט, ובהופעות רבות רושם בפני ועדות החקירה השונות, בלונדון ובארץ, שדנו בזכות העם היהודי לעלות ולהתיישב בארץ-ישראל⁵². גדולתם כמנהיגים באה לידי ביטוי בעיקר בתקופת השואה, כאשר הם הזעיקו את מוסדות היישוב ומצפון העולם לפעול להצלת יהודי אירופה, כן יזמו וארגנו ימי תפילה, צום ואבל על רצח מיליוני היהודים שם. את רוב זמנם הם הקדישו להצלת עולם התורה במזרח אירופה והבלקנים. בזכות פעילותם המסורה זכו לעלות לארץ ולהיקלט בה ראשי ישיבות, אדמו"רים, רבנים ותלמידי ישיבות רבים⁵³. הגדיל לעשות הרב הרצוג, כבר בראשית המלחמה הוא ניסה למצוא דרך הצלה ומילוט לבני הישיבות מפולין [שברחו לליטא] דרך רוסיה ויפן⁵⁴. עם סיום השואה, יצא הרב הרצוג לאירופה ל"מסע הצלה", בו הוא נפגש עם שארית הפליטה, והציל כ-500 ילדים יהודים שהוסתרו במנזרים ואצל גויים⁵⁵. הם פעלו רבות

⁵⁰ ראה: ש' אליאש, 'הרבנות הראשית הטרור והרביזיוניסטים', בתוך: ח' גנזי (עורך), דת ומחתרת בארץ-ישראל בתקופת המנדט, תל-אביב תשנ"ה, עמ' 115-127; ה' שצברגר, מרי ומסורת בארץ-ישראל בתקופת המנדט, רמת גן תשמ"ה; א' דון-חייא, 'דת וטרור פוליטי', הציונות, י"ז (תשנ"ג), עמ' 162-166.

⁵¹ ראה: ש' אליאש, 'הרב הרצוג נאבק על חייו של שלמה בן יוסף', האומה, 66-67 (אייר תשמ"ב), עמ' 86-95; הנ"ל, גולי אצל ולח"י במחנות המעצר באפריקה 1944-1948, רמת גן תשנ"ו, עמ' 55-56, 88-92.

⁵² ראה: ש' אליאש, היחסים בין הרבנות הראשית לארץ-ישראל והשלטון המנדטורי תרצ"ז-תש"ה, חבור לשם קבלת תואר דוקטורט לפילוסופיה של אוניברסיטת בר-אילן, תשל"ט.

⁵³ בארכיון הרב הרצוג ב"היכל שלמה" מצויים מכתבים רבים המעידים על כך.

⁵⁴ ראה: י' אדלשטיין, 'המשא ומתן עם ברית המועצות על יציאת יהודים מרוסיה', כיוונים, 8 (תש"ם), עמ' 125-131; ש' אליאש, 'הצלת ישיבות פולין שנמלטו לליטא בראשית המלחמה', ילקוט מורשת, לב (כסלו תשמ"ב), עמ' 127-168; ז' ורהפטיג, פליט ושריד בימי השואה, ירושלים תשמ"ד, עמ' 124-126.

⁵⁵ ראה: ש"ז שרגא, מסע ההצלה, (חמ"ד) תש"ז; ש"ה אבידור, יחיד בדורו, ירושלים (חש"ד), עמ' 148-232; ש' מייזליש, רבנות בסערת הימים, תל-אביב תשנ"א, עמ' 68-86.

הרב שמואל כ"ץ

לביסוסו של החינוך דתי בארץ, ודרשו להעניק חינוך זה גם לילדי העולים החדשים, דרישה זו באה לידי ביטוי בויכוח החריף שפרץ בארץ בשנת תש"ג (1943), בפרשת "ילדי טהרן" [יתומים ניצולי שואה שעלו לארץ דרך טהרן]⁵⁶.

הבחירות למועצת הרבנות הראשית השלישית נדחו בגלל השואה, הן התקיימו בט"ז בשבט תש"ה (1945), כרבנים ראשיים נבחרו בשנית הרב הרצוג והרב עוזיאל. בדבריו לפני הבחירות, הדגיש הרב הרצוג:

הרבנות הראשית, גולת הכותרת של הרבנות הארץ-ישראלית, מציינת מפנה היסטורי. סימן הוא להתחלת קיומה של ההבטחה הנבואית, ואשיבה שופטיך כבראשונה. כח השיפוט שניתן סמוך להצהרת בלפור לרבנות בארץ ישראל, זהו דבר שלצערנו לא העריכו אותו עדיין כראוי בקהל הרחב בין בארץ בין בתפוצות. וחוששני שיש אפילו רבנים שעדיין לא עמדו על ערכו המלא בתור מפנה היסטורי.⁵⁷

לקראת הקמת המדינה ומוסדותיה, הם עמדו על המשמר שדת ישראל לא תפגע, והחלו בהכנת "תחוקה למדינה", מתוך תקווה שחוקת המדינה תושתת על חוקי התורה, אך מסיבות שונות מפעל חשוב זה לא בא לידי סיום ויישום⁵⁸. ליד מועצת הרבנות הראשית המורחבת הוקמה "ועדת משנה:

⁵⁶ על פרשה זו, ראה: א' דון יחיא, בתוך: ספר שרגאי, א, ירושלים תשמ"ג, עמ' 151-155; ע' שין, 'הפולמוס היישובי' סביב קליטת

"ילדי טהרן", ילקוט מורשת, נד (תשנ"ג), עמ' 133-161.

⁵⁷ הצפה, י"ז בשבט תש"ה [= תחוקה לישראל על פי התורה. ג. ירושלים תשמ"ט, עמ' 242]. שם הוא קבל על חילול ה' הגדול, שהמוסדות הלאומיים נתונים בבנינים מהודרים ויש כסף לכל מיני בניינים בארץ, אך אין כסף להקים מבנים הולמים לרבנות הראשית ולבתי הדין: "המיצגים את אחד ההישגים הכי חשובים בקשר עם תחית האומה בארצנו".

⁵⁸ ראה: רי"א הרצוג, 'לנמוקי התקנות שנתחדשו בבית מדרשה של הרבנות הראשית לא"י', תלפיות, שנה א' / ג-ד (ניסן תש"ד-תשרי

תש"ה), עמ' 457-462; הנ"ל, 'התחוקה והמשפט במדינה היהודית', יבנה, ג (תש"ט), עמ' 9-13 [= תחוקה (לעיל, לעיל, הערה 44), א,

עמ' 205-209]; הנ"ל, התורה והמדינה, ז-ח, (תשט"ו-תשי"ז), עמ' ט-כ [=שם, עמ' 210-214]; הנ"ל, סיני, מג' / ח (ניסן-אייר

תשי"ח), עמ' יג-טז; הנ"ל, בתוך: י' בוק (עורך), המשפט העברי ומדינת ישראל, ירושלים תשכ"ט, עמ' 15 ואילך; הנ"ל, תחוקה (לעיל,

הערה 44), ג, עמ' 1-108; רב"צ עוזיאל, תחוקה (לעיל הערה 44), א', עמ' 244-261; מ' אונא, בדרכים נפרדות: המפלגות הדתיות

בישראל, אלון שבות תשמ"ד, עמ' 83-105; א' שוחטמן, שנה בשנה, תשנ"א, עמ' 178-190. וראה עוד: להלן בערה 592, על אכזבתו

של הרב הרצוג מהתנגדות הממסד שבית המשפט העליון [הוקם בט' באלול תש"ח (1948)], ישפוט על פי דין תורה, ראה: הארץ, כ'

הרקע להקמת הרבנות הראשית

ועדה לחוקה ותחיקה", בראשה עמד האדמו"ר מסדיגורה-פישמישל, הרב מרדכי שלום יוסף פרידמן.⁵⁹ ד"ר ז' ורהפטיג, יו"ר ועדת החוקה של הוועד הלאומי, הגיש לעיונם של הרבנים הראשיים את ההצעות השונות לחוקה, וקיבל את הערותיהם.⁶⁰ הרב הרצוג סבר, שלמועצת הרבנות הראשית המורחבת יש תוקף וסמכות מעין בית הדין הגדול.⁶¹ הרב עוזיאל היה נועז יותר, הוא הציע להקים מחדש את בית הדין הגדול כדי שיתמודד עם בעיות השעה.⁶² בחוקה למדינה שכתב הרב עוזיאל עוד

באב תש"ח: הרב הרצוג, בתוך: החקיקה על פי משפט התורה, ירושלים תש"י, עמ' ד; א' רובינשטיין, בתוך: שנה ראשונה לעצמאות, ירושלים תשמ"ח, עמ' 93-94. נציין, שבט"ז בחשוון תש"ח (1947), דרשה הרבנות הראשית מהנהלת הסוכנות היהודית והוועד הלאומי, לצרף את נציגיה לכל הוועדות הדנות בתחוקה והחוקה שיהיו במדינת ישראל לכשתקום, כדי לתת לה אופי יהודי, גנוך המדינה, 8562/65/1. ומאוחר יותר, העבירו הרבנים הראשיים ליו"ר הסכנות היהודית, ד' בן-גוריון, ודרכו לממשלה הזמנית העתידה לקום את הדרישות החיוניות של הרבנות הראשית, אחת מהן היתה: "הכנסת סעיף יסודי לתוך התחוקה, לאמר המשפט במדינה היהודית, על כל פנים בשביל תושבים יהודים, יהא מבוסס על משפט התורה כפי שהוא יסוכם (בצירוף תקנות והשלמות חיוניות בתוקף סמכות הניתנת מהתורה) בספר חוקת המדינה עפ"י התורה שיוגש לאסיפה המחוקקת ע"י הרבנות הראשית לא", שם. מועצת הרבנות הראשית המורחבת התכנסה לישיבה מיוחדת בי"ג בחשוון תש"ח (1947), בה היא דנה בבעיות הקונסטטוציה [חוקה] של המדינה העתידה לקום. היא החליטה, שהרב הרצוג יכתוב חוקה למדינה, וועדת רבנים תבדוק אותה ותעיר את הערותיה, מפרוטוקול הישיבה, אר"ר. במענה לפניית אגודת הרבנים בארה"ב וקנדה, כתב הרב עוזיאל. בט' בטבת, דברי הבהרה - כשיהיו החלטות בנדון המועצה תתעין עם גדולי הרבנים בגולה, במיוחד עם רבני ארה"ב. לאחר מכן תקרא אסיפת רבנים מצומצמת לקבוע **מסמרות** לתחוקה ולפעולות תעמולה בנדון. הוא ביקש ממנה לשלוח את הצעותיה בשאלה זו, ולהשפיע על המנהיגים העליונים וכל גדולי ישראל, ליסד את תחוקת המדינה על יסודות התורה, גנה"מ, 5-888/5. בהקדמה לספרו של הרב ב' רבינוביץ-תאומים, חוקה ומשפט, ירושלים תשי"ז, הודה הרב הרצוג: "והנה מדינת ישראל ת"ל קיימת למעלה משמונה שנים, אבל בנוגע למשפט התורה לא נעשה דבר ממשי אלא רק לפני זמן קצר".

⁵⁹ יד הרב נסים, תיק הרב עוזיאל-8.

⁶⁰ ראה: אצ"מ, 3-888/5; יד הרב נסים, תיק הרב עוזיאל-8; תחוקה (לעיל, הערה 44), ג, עמ' 1-36; ז' ורהפטיג, חוקה לישראל דת ומדינה, ירושלים תשמ"ח, עמ' 441-472.

⁶¹ ר"א הרצוג, תחוקה (לעיל, הערה 44), ב, עמ' 64. וראה: שם, א, עמ' 91. על יחסו לרעיון להקים את הסנהדרין, ראה: שם, ג, עמ' 260-267 [= ש"ז שרגא, סיני, עג (ניסן-אלול תשל"ג), עמ' פח-צד]; הנ"ל, תלפיות, ו/א-ב (ניסן תשי"ג), עמ' 89-91. על הרעיון להקים אירגון רבנים עולמי, כתבו הרבנים הראשיים בכ"ב באב תש"ט (1949), לנשיאות "אגודת הרבנים" של ארה"ב וקנדה: "...גולת הכותרת שלו יהי ועד גדולים מפורסמים מכל הארצות, והוא יהיה **מעין ועד ארבע הארצות ובתבניתו**, והוא יתאסף בירושלים עיר קודשנו ת"ו, לעיתים מזומנות, לברר בעיות קשות להלכה למעשה למנוע מחלוקת בישראל, ושלא תהא תורה כהרבה תורות", ארכיון הרבנות הראשית, תיק תשי"ג-תשי"ז. התכתבות בנושא זה, ראה: ר"י טבק, 'אירגון רבני עולמי בירושלים', אור המזרח, ז/ג-ד (תשרי תשכ"ג), עמ' 34-39.

הרב שמואל כ"ץ

לפני הקמתה, בכסלו תש"ח (1947), מצוי סעיף אחד, יומרני למדי, המלמד כיצד הוא ראה את מקומה ומעמדה של הרבנות הראשית:

הרכבה של הממשלה הזמנית צריך להיות מורכב משלשה מוסדות הנבחרים הסוכנות היהודית, הועד הלאומי והרבנות הראשית ושלשתם ירכיבו את הממשלה הזמנית לכל מחלקותיה ואת יו"ר הקבינט וסגנו.⁶³

הרבנים הראשיים נאבקו שירושלים תהיה בירת המדינה העתידה לקום, ולא עיר בינלאומית, והודיעו, שבכל מקרה הרבנות הראשית תשאר בעיר הנצח של העם היהודי.⁶⁴ הם היו מעוררים היטב בכל מה שהתרחש בארץ, כאבו את כאב העם במלחמותיו אך גם שמחו בשמחותיו. בתקומת מדינת ישראל הם ראו את "ראשית צמיחת גאולתנו", כפי שהם בטאו זאת ב"תפילה לשלום המדינה" אותה

⁶³ רב"צ מ"ח עזיאל (לעיל, הערה 47), עמ' קכד-קכה; הנ"ל, 'התורה והמדינה', יבנה, ג (תש"ט), עמ' 41. בספרו: שו"ת משפטי עזיאל [מהדורה תנינא, יו"ד ח"ג, תשי"ב]. ח"ו, ירושלים תשס"ג, מילואים ס' ג עמ' רכז, כתב: מועצת הרבנות הראשית המורחבת החליטה להיות מתונה, א. תחילה, ארגון הרבנות בארץ והתאחדות עם הרבנות שבתפוצות, בעיקר עם זו שבאר"ב, ויחד להקים את הסנהדרין במלוא קומתה. ב. הקמת מכון "הר המורה" - למתן הוראות בכל שאלות ובעיות החיים והמדינה, שתקבלנה את תוקפן החוקי מממשלת ישראל בתור הלכות או חוקי מדינה, אז תהיה תורה אחת בישראל. מאז הקמת המדינה השאיפה היתה, להקים בית דין גדול של רבנים גדולי תורה, שיורו בכל בעיות החיים בהתיעצות עם מועצת הרבנות הראשית, וזה יהיה הגרעין לתקומת הסנהדרין או בית הדין של שבעים ואחד. בנוסף לכך, הוא ראה ברבנות הראשית מעין הישיבות שבבבל, שמהן יצאה תורה לכל תפוצות ישראל, ראה: ואשיבה שופטך (לעיל, הערה 36), עמ' עא.

⁶³ מובא אצל ז' ורהפטיג (לעיל, הערה 55), עמ' 469. בדומה לכך, בג' באדר ב' תש"ח (1948), העבירה הרבנות הראשית להנהלת "הסוכנות היהודית" את דרישתה, שבמועצת הממשלה הזמנית תינתן לרבנים הראשיים זכות השתתפות וחווה דעת, גנוך המדינה, 8562/65/1. באותו נאום (ראה לעיל: הערה 47), אמר הרב עזיאל: "אנו תקוה שקשרי ההבנה וההסכם ששררו בין הרבנות הראשית לבין הועד-הלאומי, יתהדקו עוד יותר במדינת ישראל, בתפקידיה הרבניים העומדים לפניה בראשית דרכה. ועל כולם תחוקת מדינת ישראל ומשפטיה, שהם צריכים להיות מבוססים ומושתתים על תורת ישראל... ואנו נמשיך לעבוד שכם אחד עם מדינת ישראל לשלום העם כולו ושלומה וכבודה והתרוממות קרנה של מדינת ישראל ותורת ישראל, שדרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום, גנה"מ, פ/886/4.

⁶⁴ מפרוטוקול ישיבת המועצה, בי"א בכסלו תש"ח (1948), ארכיון הרבנות הראשית; גנוך הציונות הדתית, תיק "המורחי העולמי" – תש"ח; הצפה, כ' באב תש"ח ולאחר קום המדינה, שם, כ' בחשוון תש"ט, י"ג וכו"ב בניסן תש"ט, ז', י"ג וי"ד בכסלו תש"י; גנוך המדינה, 890/58- תחוקה (לעיל, הערה 44), א, עמ' 260.

הרקע להקמת הרבנות הראשית

חיברו⁶⁵. לכן, יום העצמאות – יום חגה של המדינה – היה לדידם יום גדול וחשוב, בו חובה להודות לקב"ה באמירת הלל [ללא ברכה]. הם אישרו סדר תפילה מיוחד ליום זה⁶⁶. תקופתם הייתה תקופת הזהרה של הרבנות הראשית.

עם הקמת המדינה וכינון משרד הדתות, צומצמו הסמכויות של הרבנות הראשית. היא השתדלה לא להתערב בסוגיות פוליטיות-מדיניות כבעבר, וניסתה לשמור על ניטרליות, אך בענייני הלכה וחברה היא השמיעה את קולה. החוק לבחירתה עבר שינויים רבים, והבחירות עצמן נדחו מספר פעמים. הציבור הדתי-לאומי היה התומך העיקרי בפעולותיה, אם כי גם הוא לא תמיד נשמע לכל פסקיה. הרבנות הראשית עברה עליות ומורדות, ואף משברים פקדו אותה, שלא הוסיפו לה כבוד ויוקרה. למרות כל המכשולים, הקשיים, החששות וההתנגדויות – הרבנות הראשית קיימת עד עצם היום הזה, ובה יש שוויון מוחלט בין אשכנזים לספרדים, היא המוסד ההלכתי העליון של מדינת ישראל⁶⁷, וכל פעולותיה נעשות בדרכי נועם מתוך אחריות ובממלכתיות למען כלל ישראל.

⁶⁵ ראה: הצפה, ט"ז באלול תש"ח; הדרום, א (שבט תשי"ז), עמ' 3; מ' חובב, הצפה, ה' בחשוון תשס"ג.

⁶⁶ ראה: הצפה, כ"ח בניסן תש"ט; ובאריכות במאמרי: 'הרבנות הראשית ויום העצמאות', בתוך: הרבנות הראשית לישראל (לעיל, הערה 38), עמ' 804-966.

⁶⁷ על הרבנות הראשית מעמדה, סמכויותיה, החוק לבחירתה ופועלן של המועצות השונות לאחר הקמת המדינה, ראה: י' אדלשטיין, שנה בשנה, תשכ"ה, עמ' 369-379 [= הצפה, ערב ראש השנה תשכ"ה]; הנ"ל, הרבנות הראשית לישראל בעבר ובהווה, ירושלים תשל"ג; י' אנגלרד, הפרקליט, כב (תשכ"ו), עמ' 68-79; א' בן זימרה, דעות, יד-טו (תשרי תשכ"ו), עמ' 52-55; י' גולדשלאג, אור המזרח, ז-ח (אלול תשט"ו), עמ' 60-66. על סמכותה מבחינה הלכתית, ראה: ר"י אריאל, תחומין, יא (תש"ג), עמ' 11-23 [= שו"ת באהלה של תורה, כפר דרום תשנ"ח, סי' א]; ר"ש ישראלי, שנה בשנה, תשכ"ד, עמ' 175-186 [= עמוד הימיני, תל-אביב תשכ"ו, סי' 1]; רש"י כהן, על מדיון, ירושלים תשנ"ב, עמ' 18-25; ר"א ורהפטיג, 'סמכותה ההלכתית של הרבנות הראשית', בתוך: הרבנות הראשית לישראל (לעיל, הערה 38), עמ' 139-157. וראה עוד בספר זה באריכות.